

1e Jaargang.

No. 3.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Januari 1900.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, AMSTERDAM.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, Alex. Boersstraat 31, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Dordrecht, of A. PIT, Ruysdaelkade 39, Amsterdam.

Officieële Mededeelingen.

Sinds de opgave in het 2de bulletin zijn als leden togetreden:

Regenten der stichting »Amstelkring« te Amsterdam.

Friesch genootschap v. Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden.

Zaanlandsche Oudheidkundige vereeniging »Honig« te Zaandijk.

Mr. P. C. J. A. BOELES, Conservator van het Friesch genootschap.

Dr. G. H. VAN HEUKELUM te Jutfaas, Beheerder van het Aartsbisschoppelijk museum te Utrecht.

De benoeming tot correspondeerend lid werd aanvaard door:

Dr. PAUL BERGMANS, Chef de bureau van de Universiteits-Bibliotheek te Gent.

Dr. TH. VON FRIMMEL, gräflich Schönborn-Wiesentheidscher Gallerie-Director, Wien.

Dr. M. J. FRIEDLÄNDER, Directorial-Assistent, Kgl. Museum, Berlin.

HENRI HIJMANS, Conservator der Koninkl. Bibliotheek, Brussel.

E. WRANGEL, Hoogleeraar, Lund.
 Prof. Dr. H. WEZSÄCKER, Director des Städelschen Kunstinstituts,
 Frankfurt a. M.

Mr. W. E. J. BARON VAN BALVEKEN, Arnhem.
 L. BEIRER, Amsterdam.
 Mr. C. M. A. J. BERGERS, Maastricht.
 VAN BEURDEN, Roermond.
 A. VAN DEN BOGERT, Barneveld.
 BERNARD J. M. DE BONT, Amsterdam.
 W. H. E. BARON VAN DEN BORCH, Ginneken.
 V. G. A. BOSCH, Arnhem.
 Mr. A. H. H. VAN DER BURGH, 's Gravenhage.
 Dr. P. J. A. CUYPERS, Roermond.
 J. W. ENSCHEDÉ, Haarlem.
 Mr. J. EVERTS B.HZN., Arnhem.
 J. A. FREDERIKS, Middelburg.
 G. GEELHOED, Schoonhoven.
 J. GERARDTS, Posterholt bij Roermond.
 C. J. GONNET, Haarlem.
 J. J. GRAAF, Ouderkerk a. d. Amstel.
 Mr. SEERP GRATAMA, Rotterdam.
 E. GULJÉ, Breda.
 Mr. S. v. GIJN, Dordrecht.
 H. J. HESHUYSEN, Haarlem.
 J. A. HEUFF A.JZN., Tiel.
 L. C. HEZEMANS, 's Hertogenbosch.
 A. HOLLESTELLE, Tholen.
 Dr. M. E. HOUCK, Deventer.
 W. J. KERNKAMP, Edam.
 Mr. A. H. KONING, Finsterwolde.
 L. A. M. P. DE LAIGUE, Rotterdam.
 Mr. F. A. J. VAN LANSCHOT 's Hertogenbosch.
 A. C. LOFFELT, 's Gravenhage.
 H. J. MELIS, Charlois.
 W. MENGELBERG, Utrecht.
 MEYJES, Wijk bij Duurstede.
 TH. D. J. MOREES, Vianen.
 A. MULDER, 's Gravenhage.
 J. MURRAY BAKKER, Amsterdam.
 HIDDE NIJLAND, Dordrecht.
 M. C. NIJLAND, Rotterdam.
 C. M. C. OBREEN, Rotterdam.
 C. H. PETERS, 's Gravenhage.

JHR. REPELAER VAN SPIJKENISSE, Haarlem.
 G. VAN RIJN, Rotterdam.
 E. VON SAHER, Haarlem.
 JHR. MR. VAN SASSE VAN ISSELT, 's Hertogenbosch.
 AUG. SASSEN, Helmond.
 D. F. SCHEURLEER, 's Gravenhage.
 J. L. SCHOUTEN, Delft.
 JHR. M. A. SNOECK, Hintam bij 's Hertogenbosch.
 A. SPOON JJZN., Rotterdam.
 HENRI TAK, Middelburg.
 A. TEPE, Driebergen.
 B. P. VELTHUYSEN, Hertme/Borne.
 G. C. V. VERREYNT, Rotterdam.
 CHR. VERWEYS, Zierikzee.
 Mr. J. DE VRIES VAN DOESBURG, Alkmaar.
 J. J. WEVE, Nijmegen.
 M. G. WILDEMAN, 's Gravenhage.
 M. WILLEMSSEN, St. Odiliënberg.

* * *

Op verzoek van het bestuur van den bond hebben de besturen van de drie te Dordrecht gevestigde aangesloten vereenigingen eene regelings-commissie benoemd voor de aanstaande jaarvergadering, bestaande uit de H.H. Mr. S. van Gijn, Voorzitter, Dr. H. J. Kiewiet de Jonge, Hidde Nijland, Adr. Schotel, M. L. C. Staring, Bas Veth en G. J. van Rijsoort van Meurs, Secretaris.

* * *

Door het bestuur van den bond werd het volgende ingezonden stuk geplaatst in het Handelsblad van 24 Dec. 11. Voor de bijgevoegde plaat, welke te groot is om in het bulletin op te nemen, verwijzen wij naar het nummer van het Handelsblad.

De Nieuwe Zijds Kapel.

Naar aanleiding van het plan der commissie tot het bestuur over de kerkgebouwen, goederen, fondsen en inkomsten der Nederduitsch Hervormde Gemeente, om de N. Z. Kapel te sloopen, een voornemen dat vermoedelijk tot een proces met de Burgerlijke Gemeente zal leiden, acht de »Nederlandsche Oudheidkundige Bond« zich geroepen in ruimeren kring de aandacht op dit monument te vestigen en te trachten het denkbeeld algemeen ingang te doen vinden, dat vernieling van dit kerkgebouw een daad van vandalisme zou zijn, die onvergeeflijk mag heeten en allerminst gepleegd mag worden op het einde der 19^e eeuw in de hoofdstad des Rijks, in een tijd, waarin gelukkig de aandacht meer dan vroeger op het behoud onzer oude monumenten gevestigd is.

Het is vooral hier noodig de belangstelling van het publiek op te wekken, omdat de belangstelling in dit oude gebouw bij velen tot dusverre gering is; en dit is verklaarbaar.

De aanblik toch, dien het thans vertoont, is verre van verkwikkelijk; grootendeels achter allerlei huizen en huisjes verscholen, de gevels met cement bepleisterd, bijna zonder eenig ornament, door hooge, plumpe schoorsteenen, die boven het koor uitsteken, ontsierd, kan de N. Z. Kapel thans moeilijk op het groote publiek den indruk maken een kunstwerk te zijn; nog onooglijker is de aanblik geworden nu eenige topgevels onlangs gedeeltelijk werden afgebroken, toen men te onrechte meende en voorgaf, dat het gebouw op instorten stond, een vrees, die nu wel geweken is. Het is dus alleszins begrijpelijk dat velen zich niet tot het gebouw aangetrokken gevoelen en het niet der moeite waard achten voor zijn behoud in de bres te springen. Zij daarentegen, die van oude gebouwen studie gemaakt hebben, geven zich gemakkelijk rekenschap van hetgeen het gebouw inderdaad is, en van het aanzien dat het zou verkrijgen, als het werd bevrijd van latere toevoegsels en behoorlijk gerestaureerd, iets waartoe alle gegevens aanwezig zijn. Wat de architect en de oudheidkundige met een oogopslag begrijpen, kan een ieder thans uit bijgaande teekening zien, welke den achtergevel van het Rokin gerestaureerd vertoont. Die teekening is gemaakt met de hulp der gegevens, die men zonder een bepaalde opmeting verzameld heeft uit schetsteekeningen naar den bestaanden toestand, naar photographiën, welke men tijdens de afbraak van een nevenstaand winkelhuis genomen heeft van het vrijgekomen metselwerk, en naar afgietsels van het toen blootgekomen beeldwerk. Zij toont voldoende aan hoezeer de Kapel, ontdaan van haar leelijke aanbouwsels, tot sieraad zal strekken van de omgeving, niet weinig zal bijdragen om het aanzien van het Rokin te verfraaien en Amsterdam in het bezit zal stellen van een architectonisch bouwwerk van den eersten rang.

Uit die teekening blijkt afdoende, dat de N. Z. Kapel eenmaal een juweel van bouwkunst geweest is en dit weer worden kan en dat het een daad van onverantwoordelijke barbaarschheid zou zijn zulk een monument te vernietigen, een daad, welke Nederland in de oogen van geheel de beschaafde wereld jammerlijk zou vernederen.

De Bond hoopt dat de besprekingen, welke thans volgens de nieuwsbladen tusschen de rechtskundige adviseurs der Burgerlijke en Kerkelijke Gemeenten gehouden worden, zullen leiden tot een overleg, waarvan de instandhouding van dit monument het gevolg zal zijn en dat de Kerkelijke Gemeente, gesteund door subsidiën van Rijk, Provincie, Burgerlijke Gemeente en particulieren, die voor dat doel reeds f 6000.— bijeengebracht hebben, in staat zal worden gesteld de restauratie onder goede leiding te ondernemen.

Het bestuur van den Nederl. Oudheidk. Bond, enz.

Staatsbegrooting voor het jaar 1900.

De begrootingsdebatten in de Tweede Kamer zijn dit jaar slechts weinig belangrijk geweest voor de zaken waar de Ned. Oudh. Bond zich mede bezighoudt.

De heer van Asch van Wijck kwam nogmaals dringend meer en spoediger hulp vragen voor den toren van Rhenen, waarop de minister een onderzoek beloofde.

De heer de Savornin Lohman wees op de nog steeds bestaande vacature van het directeurschap van het Rijksmuseum van schilderijen te Amsterdam. Hij herinnerde er aan dat besprekingen van den vorigen minister, den heer van Houten, met Dr. Bredius, om die post te aanvaarden, waren afgestuit op het verlangen van den laatste, om in den Haag te mogen blijven wonen; in dit bijzonder geval achtte spreker dat bezwaar niet overwegend. In zijne beantwoording zeide de minister dat hij het wonen van den directeur op dezelfde plaats waar het museum gevestigd is, van niet weinig beteekenis acht.

De post van f 10.000, bij Memorie van Antwoord door den minister aangevraagd en bestemd voor aankoop van kunstindustrieel-artistische voorwerpen ten behoeve van het Nederlandsche Museum werd goedgekeurd.

Berichten over Nederlandsche Musea.

Nederlandsch museum voor geschiedenis en kunst.

Looden zilversmids-plaquetten.

In het eerste nummer van het Bulletin, wees ik op het nut van een analyseerende studie der looden zilversmids-plaquetten.

Om een begrip van onze hollandsche zestiende en zeventiende eeuwse beeldhouwkunst en zilversmidskunst te krijgen, dient men de vreemde elementen van de specifiek hollandsche te kunnen onderscheiden, dient men toegerust te zijn met een juist gevoel voor italiaansche, fransche, vlaamsche en duitsche opvatting van compositie en figuur-behandeling.

In een tijd nu dat er veel gereisd werd, waarin veel belang werd gesteld in hetgeen de buurman over de grenzen verrichtte en waarin

men er niets in zag aan het werk van dien buurman te ontleenen wat men dienstig en mooi vond, is een stijlkritiek, vooral van de zoogenaamde kleinkunsten, zeer moeilijk. Van den anderen kant, liet toch bij elke nieuwe behandeling van een compositie, bij het overbrengen in zilver, in brons of in lood van een prent of van een plaquette, het persoonlijk gevoel van den kunstenaar zich gelden, een gevoel dat aan een zekere nationale opvoeding altijd min of meer gebonden was.

Hoe het ook zij, het vorschen naar den oorsprong van het model is noodzakelijk om den gang van zaken te leeren kennen. De resultaten zullen veel interessanter zijn en zullen ons meer helpen dan de bloote kennis van stadsmerken of meestermerken. Zelf-scheppende artiesten als de Vianens waren uitzonderingen en al weten wij dat een voorwerp het keur van een zekere stad, of het merk van een zekeren meester draagt, wanneer wij niet tevens weten waar de compositie, het model van het drijfwerk is ontstaan, in welchen stijl de vormen gedacht zijn, zijn wij al zeer weinig gebaat.

De looden plaquettes deden dienst als modellen, zij werden in meerdere exemplaren verspreid, een goudsmid had er een collectie van in zijn werkplaats, zij vormden een belangrijk deel van zijn boedel. De invloed der groote artiesten nam zoodoende aanzienlijke proportiën aan. Wij zullen zien, dat de meeste werken uit hun boetseer of graveerwerk zijn ontstaan.

Het is mij mogen gelukken, althans van de meeste plaquettes in het Nederlandsch Museum iets wetenswaardigs omtrent stijl en herkomst te weten te komen. Den beschrijvenden catalogus laat ik hier volgen in de hoop, dat belangstellenden, die dergelijke platen in hun bezit mochten hebben, mij zullen helpen dien te completeeren,

Fransche school.

1. Diana en Actaeon. Lood, XVIIe eeuw.

Rechts Diana met twee gezellinnen in een badkuip, vierkantig, versierd met een waterspuwend masque. Links Actaeon een jachtspeer in de hand, hoorns op het hoofd, met twee honden. Landschap met palmboomen en gebouwen op den achtergrond. Rond, middellijn 0.14 M.

Deze plaquette vinden wij met eenige varianten terug op een zilveren schaal in het S. Kensington Museum te Londen.

Ook gebruikte Bernard Palissy deze compositie voor een zijner schotels. (Zie afbeelding in »Monographie de l' Oeuvre de Bernard Palissy suivie d'un choix de ses continuateurs ou imitateurs. Texte de M. Sauzay, Paris 1862.) De figuren zijn bij Palissy echter grooter, de palmboom achter Diana komt niet voor, de gebouwen in het landschap wijken af.

In het S. Kensington Museum wordt de schaal als hollandsch werk aangemerkt. De compositie is echter ontegenzeggelijk fransch en draagt het karakter van de school van Fontainebleau.

2. Perseus en Andromeda, Lood, XVIe eeuw.

Rechts op den achtergrond Andromeda, in het midden het monster, dreigend den kop opheffend naar Perseus die, met schild en zwaard gewapend, het aanvalt. Op den voorgrond vijf zittende en staande figuren. Links op een tweede plan, bij een boom, vier kleinere figuren. Geheel op den voorgrond een slapende hond. Rond, middellijn 0.125 M.

Ook deze compositie vinden wij zeer getrouw, maar vergroot, nagevolgd op een schotel van Bernard Palissy. Wij zien in haar eveneens fransch werk.

3. Het oordeel van Paris. Lood, XVIe eeuw.

Rechts Venus, Amor voor haar, aan wie Paris den appel schenkt. Links van haar, Juno zittend en Minerva staande met lans, drie kwart van achter gezien. Alles in landschap met drie groote boomen; gebouwtjes op den achtergrond. Links van Minerva een slapende hond, geheel dezelfde als op vorig nummer. Ook de Venus-figuur vertoont een eendere opvatting als de Andromeda op vorig nummer. Rond, middellijn 0.125 M.

In het museum van Cluny te Parijs, wordt deze plaquette als duitsch werk aangemerkt, wij zien er echter, ook wegens de punten van overeenkomst met de vorige, fransch werk in.

4. Salomo's eerste gerecht. Lood, XVIe eeuw.

In het midden Salomo op een troon, twee figuren achter hem. Rechts vóór hem een staande vrouw, links een mansfiguur met zwaard in de rechter hand, het levende kind in de linker voor zich uitgestrekt houdende. Op den achtergrond architectuur en landschap. Rond, middellijn 0.14 M. Herinnert aan de prenten van den goudsmid Jean Duvet. In zilver in de collectie Loudon te 's Gravenhage.

5. Salomo en de Koningin van Seba. Lood, XVIe eeuw.

Rechts Salomo op een troon, vóór hem, zijn scepter kussende, de koningin van Seba geknield, met gevolg van vijf vrouwen; achter Salomo's troon vijf mans-figuren. Architectuur op den achtergrond. Rond, middellijn 0.15 M.

6. De zalving van David. Lood, XVIe eeuw.

In het midden op den voorgrond David geknield, vóór hem de harp, een zak van schapenvacht en een herders-staf. Rechts twee staande mans-figuren, links een zittend mans-figuur. Kleinere figuren, een rookend altaar en landschap op den achtergrond. Rond, middellijn 0.145 M.

7. Bellona. Zilveren drijfwerk, 2^e helft XVIe eeuw.

Rechts in zittende houding, Bellona, drie kwart naar rechts, kop in profiel, licht gedrapeerd, de rechter borst ontbloot, met casque op het hoofd, houdende in de rechter hand voor zich uitgestrekt het beeld der overwinning, in de linker een zwaard. Boom-landschap op den achtergrond. Rond, middellijn 0.077 M.

De compositie van dit drijfwerk kan met veel waarschijnlijkheid

aan François Briot worden toegeschreven, men vergelijkte zijn arbeid op den temperantia-schotel. (Zie over F. Briot en zijn werk: »Hans Demiani, François Briot, Caspar Enderlein und das Edeltzinn, Leipzig 1897, K. W. Hiersemann.«)

8. De Aarde, plaquette in brons, 2^e helft XVI eeuw.

Een naakte vrouwen-figuur, met lichte draperie over het linker been, gesteund met den rechterarm op een korf met ooft, houdende in de linkerhand bloemen; in een landschap. Rond, middellijn 0.085.

Nagenoeg cender vindt men deze compositie in den temperantia-schotel van François Briot (zie Demiani op. cit. Taf. XIII, No. 2.)

Duitsche school.

9. Jaël met hamer en nagel. Lood, door Peter Flötner (geb. ? sterft 1546.)

Gedrapeerde vrouwenfiguur, zittend, drie kwart naar links, landschap op den achtergrond. Met overblijfselen van verguldsel. (Zie »Dr. Konrad Lange, Peter Flötner, Ein Bahnbrecher der Deutschen Renaissance.« Berlin, Grotische Verlagsbuchhandlung, 1897. Taf. IX, No. 41) Rond, middellijn 0.071 M.

10. De aanbidding der koningen. Zilveren gietwerk, einde XVI eeuw.

Groep van Maria, het kind en Joseph links, één der koningen geknield voor Maria, de twee anderen houden vaatwerken. Op den voorgrond links, twee knielende figuren, rechts op den achtergrond, de os en de ezel. Rond, middellijn 0.08 M.

11. Dezelfde voorstelling als vorig nummer, in brons gegoten.

12. De aanbidding der herders, zilveren gietwerk, einde XVI eeuw. Maria, links geknield voor het kind, achter haar Joseph. Eén herder geknield, een tweede staande achter hem met een hond. Achtergrond met architectuur en landschap. Blijkbaar door denzelfden artiest als No. 10 en 11. Rond, middellijn 0.08 M.

13. Saulus op den weg naar Damascus. Brons, einde XVI eeuw. Op den voorgrond, naar links, Saulus met zijn paard gestort, rechts van hem een krijgsknecht het hoofd afgewend, zich met zijn schild beschermende tegen het hemellicht, achter hem eveneens een krijgsknecht met zelfden geste, links eenige zich voortbewegende knechten. Landschap met gebouwen op den achtergrond. Rond, middellijn 0.08 M.

14. Diana rustende bij een bron. Zilveren drijfwerk, 1659. Links Diana, in zittende houding, gedrapeerd, de borsten bloot, in de linkerhand de koorden van twee hazewindhonden houdende, een langharige dashond achter haar, een pijlkoker, boog en speer vóór haar. Heuvelachtig, sterk begroeid landschap op den achtergrond. Gemerkt op een steen rechts: 1659. Rond, middellijn 0.15 M.

De stijl van het figuur doet sterk aan Paulus van Vianen

denken en laat zich zeer nauw aansluiten aan den kleinen beker met deksel in de collectie van wijlen Prins Frederik der Nederlanden. Het langharige dashondje en de pijlkoker, op ons drijfwerk, vinden wij ook op den beker. Daargelaten echter, dat het drijfwerk minder gevoelig is dan wij van hem gewoon zijn, het is scherper en krasser van relief, maakt het jaartal de toeschrijving aan den grooten artiest onmogelijk. Wij meenen hier te doen te hebben met een duitsch werk naar een model van P. v. Vianen.

13. De uitlegging van Carthago, later verzilverd, XVI eeuw.

Op den voorgrond, naar rechts, Dido te paard, vóór haar op een bank wordt een huid door twee krijgsknechten in reepen gesneden. Achter haar, en rechts van de krijgsknechten, twee mansfiguren te paard, op een tweede plan vele figuren te paard en te voet, op den achtergrond een karavaan paarden, ezels en kemelen, in heuvelachtig landschap met gebouwen. Rond, middellijn 0.145 M.

Paarden en figuren zijn in den stijl der prenten van Joost Amman. Dezelfde voorstelling komt voor, in zilver gedreven, op een meubel in het museum te Weenen (Kunsthistorische Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, Kunstindustriellen Gegenstände. Zaal XIX, H.)

14. Jachttafreelen. Brons, XVI eeuw.

In het midden een medaillon met de voorstelling van den stervenden Adonis met Venus en Amor. Daaromheen een zwijn, door honden en jagers aangevallen en een jager met roeier in een schuitje, schietende een watervogel. Boschrijk landschap en steden op den achtergrond. Rond, middellijn 0.145 M. Dezelfde plaquette, in lood, in het Louvre te Parijs. Stijl van Joost Amman.

15. Argus en Mercurius. Lood, XVI eeuw. Op den voorgrond rechts, Argus, gezeten op een terrein-verheffing, in slaap gemaakt door het fluitspel van Mercurius, die, als herder verkleed, vóór hem zit. Het zijn kleine figuren in een landschap. Boomgroep links, eenig vee rechts, puntige bergen en rotsen en een stad op den achtergrond. Boven, in de wolken, Mercurius en Jupiter. Rond, middellijn 0.175 M. Dezelfde plaquette, verguld, in het kunstnijverheid-museum te Keulen.

Zonder dat eenzelfde compositie van hem bekend is, kunnen wij zeggen, dat deze plaquette evenals de drie volgende nummers, in den stijl is van een bij Nagler genoemden graveur, den monogrammist I. S. (Nagler, Die Monogrammisten IV. No. 405.)

16. Nimf en sater. Lood, XVIIe eeuw.

Een sater, eene nimf in het riet vervolgende, naar rechts. Op tweede plan, links, een man te visschen, rechts een jager, heuvelachtig landschap met gebouwen op den achtergrond. Rond, middellijn 0.175 M. In den stijl van den meester I. S. Dezelfde plaquette verguld in het Kunstnijverheids Museum te Keulen.

17. De ontvoering van Europa. Lood, XVIIe eeuw.

Op den voorgrond een groep van zes kleine gedrapeerde vrouwen-figuurtjes; links de stier met Europa in het water, naar links zich verwijderende. Koetjes en twee bloemen zoekende meisjes-figuren op een tweede plan. Een boomgroep, ruïnes en bergen op den achtergrond. Rond, middellijn 0.153 M. In den stijl van den monogrammist I. S.

18. De ontvoering van Europa. Zilveren drijfwerk, XVIIe eeuw.

Geheel op den voorgrond een stroomgod. In het midden Europa de borst en het linkerbeen bloot, op den stier, naar rechts. In de wolken Amor een pijl afschietende. Links, op tweede plan, een boom, twee koeien en twee weeklagende vrouwen-figuren, rechts een boom, waarbij een ooievaar. Op den achtergrond een watermolen, een ruïne en een stad met bergen in het verschiep. Rond, middellijn 0.16 M.

Evenals de vorige drie nummers, in den stijl van den monogrammist I. S.

Noord- en Zuid-Nederlandsche scholen.

19. Heilige familie. Lood, gemerkt P. V. 1610.

Links op den voorgrond Maria met het kind, vóór haar Elisabeth met den kleinen Johannes den Dooper, die in de rechter hand het kind een vogel voorhoudt, een kruishout heeft hij onder den linkerarm. Achter deze groep Jozef, in de dracht van een boer, boomstammen en loof op den achtergrond. De letters P. V. in elkaar en het jaartal 1610 links op een boomstam. Hoog 0.143 M., breed 0.115 M.

Afgietsel van een werk dat tevens in zilver en in brons bestaat. (Zie Heinrich Modern, Paulus van Vianen. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses, 1893.)

20. Heilige familie. Zilveren drijfwerk, gemerkt P. V. 1611.

Rechts op den voorgrond Maria met het Kind. Vóór haar zit de kleine Johannes de Dooper die in zijn rechterhand het kind een vogel voorhoudt. Elisabeth en twee mans-personen op het tweede plan; landschap met rotsen en boomen op den achtergrond.

In den linker benedenhoek, op een rotsblok waarop Johannes zit, het monogram van Paulus van Vianen en het jaartal 1611. Hoog 0.127 M., breed 0.097 M.

21. Suzanna met de ouden. Lood, gemerkt P. V. 1617.

Links op den voorgrond, drie kwart van achter, een manspersoon met muts op het hoofd, steunende met de linker knie op een terreinverhevenheid, de rechterhand op den rug, in den gordel steken drie sleutels. Rechts achter een boomstronk een tweede manspersoon, in profiel, zich voorover buigende naar Suzanna die op het tweede plan, in smeekende houding, naakt met een kleine draperie over de linker knie, naar achter leunt. Rotsen en boomen op den achtergrond. Onder de rechervoet van den eersten grijsaard het monogram van Paulus van Vianen en het jaartal 1617.

Mogelijk is dit een afgietsel van het drijfwerk vermeld in den catalogus van de veiling Gerard Hoet, 's Gravenhage, 1753. (Heinrich Modern op. cit. p 33.)

22. Landschap. Zilveren drijfwerk, gemerkt 1607.

Over een stroom, steunende op de hooge oevers, een houten brug waarover een wagen met twee paarden rijdt. Rechts op den voorgrond vormen een vrouwtje, een mand op den arm, pratende met een neergezeten man met zwaren last op den rug, een slapende hond en drie kleine figuren een groep; links badende paarden, links op den voorgrond het monogram van Paulus van Vianen en het jaartal 1607. Hoog 0.084 M. breed 0.12 M.

23. Rebecca en Eleasar. Lood, begin XVII eeuw.

Een vrouwenfiguur, de borsten ontbloot, voortschrijdende, houdende met de linker hand een vaas op het hoofd en in de rechter hand, gesteund op de heup, een korf met vruchten. Naast haar een man met tulband op het hoofd, achter haar een gezellin, dragende een vaas, naast wie een man. Een derde vrouwenfiguur op een derde plan. Paarden, kemelen, en boomen op den achtergrond. Ovaalvormig fragment. Hoog 0.152 M. breed 0.085 M.

Voortreffelijk werk dat in adel van vormen en fijnheid van modelé in de vlakke partijen met de beste werken van Paulus van Vianen gelijkstaat. Wegens punten van overeenkomst in de bladbehandeling schrijven wij dit fragment toe aan Adam van Vianen.

24. Argus en Mercurius. Lood, begin XVII eeuw.

Op den voorgrond rechts, Argus, nagenoeg geheel naakt met kleine draperie over het rechterbeen, geleund tegen een rotsblok, houdende zijn herdersstaf. Een hond staat achter hem, links de koe Io. Landschap op den achtergrond. Boven rechts Jupiter in de wolken gezeten, links Mercurius, horizontaal zwevende. Rond, middellijn 0.205 M.

Het afgietsel is tamelijk versleten, maar de Argus-figuur en ook de hond vertoonen zooveel overeenkomst met die op een zilveren drijfwerk van Paulus van Vianen in het rijksmuseum, en de algemeene stijl is zoo zeer die van P. van Vianen, dat wij niet aarzelen deze plaquette aan hem toe te schrijven.

Hetzelfde is het geval met de plaquette voorstellende:

25. Calisto, door Juno bestraft. Lood, begin XVII eeuw.

Op den voorgrond, in het midden, Calisto ter neer liggend, smekend opziende naar Juno die, de rechtervuist opgeheven, haar met de linkerhand bij de haren houdt. Achter Juno zware boomstammen en loof, links op den achtergrond de zoon van Calisto, met pijl en boog op een beer aanleggende. Rond, middellijn 0.205 M.

Men vergelijkte deze compositie met het musenrelief van Paulus van Vianen (collectie Nathaniël von Rothschild, te Weenen, afgebeeld bij Heinrich Modern, op. cit. Taf. VII.) Er kan nauwelijks twijfel zijn,

dat wij ook in deze plaquette een werk van P. van Vianen hebben te zien.

26. Apollo en Daphne. Lood, begin XVIIe eeuw.

Apollo rechts met boog in de linkerhand, de rechter uitgestrekt naar de naar links vluchtende Daphne. Apollo in klassiek kostuum, Daphne naakt met fladderende draperie. Afgebroken boomstammen, rotsen en planten op den voorgrond, eenige architectuur op den achtergrond. Rond, middellijn 0.205 M.

Van dezelfde hand als de vorige plaquettes.

27. De legende van Scylla en Nisus. Lood, eerste helft XVIIe eeuw.

In het midden Minos te paard naar links, voor de poort van Niseia; op een toren staat Scylla, haar minnaar den dood van haar vader beteekenende. Op den voorgrond twee zittende en twee staande krijgslieden, op een tweede plan links drie vrouwen, rechts krijgslieden. De stad en water met schepen op den achtergrond. Rond, middellijn 0.17 M.

De compositie, van de tegenzijde, stemt met slechts zeer kleine varianten overeen met die van een drinkschaal, eertijds in de verzameling Spitzer (No. 66 van den geïllustreerden catalogus, deel III). De schaal is gemerkt met een V en wordt door Heinrich Modern in zijn studie over Paulus van Vianen, aan dien kunstenaar met veel waarschijnlijkheid toegeschreven. De loodplaquette in onze verzameling zou dan een copy van een Vianenschen arbeid zijn.

Onmiddelijk aan bovengenoemde plaquette laten zich drie andere aansluiten, welke met haar groote stijl-overeenkomst vertoonen.

28. De offerdood van M. Curtius. Lood, 1^e helft XVIIe eeuw.

Op den voorgrond Curtius te paard, stort zich in den afgrond. Geheel links een jammerend vrouwenfiguur, rechts een groep van vijf figuren. Figuren, architectuur en landschap met water op achtergrond. Rond, middellijn 0.154 M.

Behalve dat deze plaquette zich aansluit bij bovengenoemde, wijzen wij hier nog op een loodplaquette in het Berlijnsche museum, eveneens Curtius voorstellende en groote overeenkomst vertoonende met onze Curtius-figuur. De Berlijnsche plaquette is onmiddelijk geïnspireerd door een ontwerp-schetsteekening van Leonardo da Vinci voor zijn ruitersstandbeeld van Gian Giacomo Trivulzio (Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen, Band XX, Heft II).

29. Paulus op den weg naar Damascus. Lood, eerste helft XVIIe eeuw.

Midden op den voorgrond Paulus gestort met zijn paard, opziende naar een licht uit den hemel, rechts van hem twee figuren te paard, waarvan één zich achter zijn schild verbergt. Links uit de lijst een paardenkop en een manskop en op een tweede plan twee figuurtjes te paard. Landschap met boomen en gebouwen op den achtergrond. Rond, middellijn 0,178 M. Dezelfde plaquette in brons in het Louvre te Parijs. (Zie No. 27.)

30. Horatius Cocles(?) Lood, eerste helft XVIIe eeuw.

Een figuur te paard, vóór een afgebroken brug welke naar de poort van een stad geleidt, inrijdende op eenige krijgslieden te voet die zich met schild en zwaard verdedigen. Boomen rechts, een stad met landschap en riviergezicht op den achtergrond. Rond, middellijn 0.152 M. (Zie No. 27.)

31. Godenmaaltijd. Lood, 2^e helft XVIIe eeuw.

Op den voorgrond, links en in het midden, zich liefkozende paren naakt, rechts een zich opheffend figuur gesteund op den linkerarm, in de rechterhand een drinkschaal. Op een tweede plan, rechts een groep van drie staande naakte figuren, links boomstammen en loof. Op den achtergrond verschillende goden en godinnen om een tafel, waarboven een doek is gespannen. Boven vult een zwerm liefdegodjes de compositie. Rond, middellijn 0.185 M.

In den stijl van Cornelis Cornelisz. van Haarlem.

32—38. De zeven deugden. Lood, omstreeks 1600.

Zeven langwerpige plaatjes, van boven afgerond, met vrouwenfiguren, voorstellende de zeven deugden: het Geloof, de Hoop, de Liefde, de Gerechtigheid, de Voorzichtigheid, de Kracht, de Matigheid. Hoog 0.155 M., breed 0.075 M. Vrije interpretatie van de prenten van Jacob Matham naar teekeningen van Goltzius. (Bartsch, J. Matham 125—131)

39—44. Het kasteel van Antwerpen, door bemiddeling van den heer van Boursse en den graaf van Liedekercke ingenomen (23 Aug. 1577). Lood, einde 16^e eeuw. Zes platen met de volgende voorstellingen:

Eed van getrouwheid, tusschen Liedekercke, Boursse en Rouck.

Verdrijving der vreemde Duitsche krijgslieden (zelfde plaquette in het Louvre te Parijs.)

Eed van getrouwheid aan de Staten.

Onderhandelingen der overige vreemde soldaten met Liedekercke.

De Hoogduitschers des Prinsen schepen ziende, verschansen zich.

Uittrekken der burgers om het kasteel te slechten.

Rond, middellijn 0.18 M.

De voorstellingen zijn trouw gevolgd naar de serie van prenten naar M. de Vos, graveur onbekend. (Zie Muller, Nederlandsche Historie platen I, No. 747.)

A. PII.

De zilveren Reliekschrijn van Elyas Scerpswert.

In aanvulling van hetgeen er reeds over geschreven is, wensch ik in eenige technische bijzonderheden te treden betreffende het merkwaardige voorwerp dat verleden voorjaar, ten behoeve van het Nederlandsch museum, door de vereeniging Rembrandt werd aangekocht.

De heer Jan Kalf behandelde in zijn goed verzorgde studie (zie »De Katholiek« Dl. 116 blz. 350) den chef-reliquaire als kerkelijk voorwerp. Hij ging er de geschiedenis van na, hij zag het met de waarde van een den geloovigen venerabel monument en liet het als zoodanig weer leven. Ten slotte beschouwde de heer Kalf het ook als een kunstwerk en poogde aan te geven welke beteekenis het had in de geschiedenis der Noord-Nederlandsche plastiek. Wat dit laatste nu betreft, ben ik tot geheel andere inzichten gekomen dan hij. De redenen waarom zullen het tweede gedeelte van dit betoog uitmaken.

Eerst dus het zilverwerk.

De groote technische moeilijkheden welke het drijven van een voorwerp met zoo onsymmetrische vormen, van zoo groote afmetingen en zoo belangrijk relief, als deze kop, zou hebben ingehad, zijn even handig als practisch overwonnen. De buste is uit verschillende stukken opgebouwd, welke eerst met metalen lipjes in elkaar gezet en vervolgens gesoldeerd zijn. De schedel met nagenoeg alle bovenste daaruit stralende haarkrullen en de krullen langs slapen en wangen, benevens het masque zijn uit één plaat gehaald. Het relief hetwelk de drijver te bereiken had, was zodoende betrekkelijk gering; door ombuiging kon hij gemakkelijk gelaat, schedel en haarkrullen op de gewenschte plaats krijgen. Borst en schouders, omkleed met kasuivel en parura van den amict, maken een ander stuk uit, terwijl de hals met den neerliggenden kant van den amict het derde tusschenstuk vormen, dat de twee andere verbindt. De haarkrullen van het achterhoofd, als afzonderlijke stukken aangebracht, voltooiden den bouw. De mijter door scharnieren aan het hoofd bevestigd moest beweegbaar blijven, ten einde het in den buste opgesloten reliëf door een gat in den schedel te kunnen bereiken. Een vast gesoldeerde plaat sloot het voorwerp aan de onderzijde. (Deze plaat, welke thans in het houten voetstuk is geplaatst, draagt het volgende opschrift: Anno Domini MCCCLXII Decanus et Capitulum Sancti Salvatoris traictensis me ex tumba pro tunc innovata extrahi et fieri fecerunt per Elyam Scerpswert Aurifabrum.)

In zijn verlangen een menschelijk bostbeeld te maken, zoo dicht mogelijk komende bij de realiteit, heeft de artiest het zich niet moeilijker gemaakt dan noodig was. Het metaal zoo te kneden en te modeleeren, dat het vleesch uitdrukt en dat het stof uitdrukt, eischt een vaardigheid en een telkens frissche inspanning die geen onnoodige hindernissen gedoogen. Maar nog een andere reden ligt voor de hand, waarom het gewenscht kon zijn het werk uit verschillende stukken op te bouwen. De meester zette ook zijn leerlingen aan den arbeid; aan een eersteling werd een haarkrul toevertrouwd, aan een ander het lage relief hetwelk den geborduurd kasuivel moest verbeelden, aan een derde hals en amict. En inderdaad wanneer men het werk op de keper beschouwt, vindt men niet overal de sporen van een zelfde vaardigheid.

Het gevoelig gedreven en opgecisleerde gewaad is voorzeker reeds op zichzelf een stuk werk waar men met lust naar kijkt; de adelaars in verschillende houdingen, vullen goed en ongedwongen de ruimten tusschen de geslingerde takken, de nerveus geteekende klauwtjes, het gestyleerd pluimige der vleugels bewonderen wij, maar toch merkt men hier en daar een ietwat ongevoelige bocht, een ietwat valsche lijn op welke niet de meesterhand verraden die aan het masque heeft gewerkt. En werd er ongetwijfeld gedreven naar een in alle onderdeelen afgewerkt model, het is toch duidelijk, dat Scerpswert een niet al te strenge meester is geweest en dat misschien zelfs de in-één-zetting van den kop buiten hem om is gegaan. Daar toch waar de stukken aan elkaar grenzen, zien wij een smalle, stomper bewerkte strook metaal afsteken tegen de malsche vormen van de rest.

Men houde mij deze vitterijen ten goede; ik meende ze te kunnen maken, omdat daardoor des te levendiger de gang van zaken uitkwam. Ja, in deze ongelijkheid tusschen meester en jongeren welke zoo gemoeidelijk verdragen werd en welke bij slot van rekening een zoo sprekend, zoo gezond werk voortbracht, zie ik een genoeglijk beeld van gemeenschappelijk atelier-bedrijf.

Gezond en krachtig, getuigende van éénheid van gedachte is het werk; dat het, gelijk gezegd, naar een vooraf geboetseerd model is gemaakt, staat voor mij vast. Laten wij ook niet in de fout vervallen naast de technische ongelijkheden aesthetische verschilpunten te ontdekken. Het brein dat het model schiep, was nog geheel vervuld van de aesthetiek der groote periode in de gothiek welke men in de dertiende eeuw zich ziet ontwikkelen. Het masque, zoowel als het ornament spreken dit duidelijk uit.

Vroeger was ik, met anderen, niet van die meening. Het wilde mij voorkomen, dat de zoozeer naar naturalisme strevende behandeling van het gelaat van een jongeren, meer modernen geest getuigde dan de factuur van haar en kleeding. De conventioneele haarlokken, zoo hoekig van vorm, sterk afgeplat met breede vlakken, gelijken volkomen op den haartooi der monumentale beelden van de dertiende eeuw. En ook de versiering van amict en kasuivel, het karakter der draken en adelaars kan men zelfs tot in onderdeelen terug vinden in het schetsboek van den dertiende-eeuwschen architect Villard de Honnecourt. In den maker van het gelaat zag ik daarentegen een meester die in zijn streven voorwaarts, zijn leerlingen ver achter zich liet. De fijn geobserveerde, naar realiteit zoekende trekken van het masque schenen mij een toekomst aan te kondigen.

Vergelijken wij echter den kop van Scerpswert met werk van tijdgenooten.

Wij staan in het begin van de tweede helft der veertiende eeuw. De invloed der ateliers uit de dertiende eeuw is verre van geheel

dood. De beste artiesten gingen voort met te werken in de tradities nagelaten door hun voorgangers. In het brandpunt der kunstbeschaving, aan en om het hof van Parijs, vinden wij tal van beeldhouwers die zich wisten vrij te houden van de decadentie welke in de provincie valt waar te nemen.

Een gansche kolonie van artiesten, aangehaald door den kunstlievenden Karel V, leverde voortreffelijk werk, waarvan wij nog de overblijfselen te St. Denis, in de cathedraal van Parijs, in het museum van Cluny en in het Louvre kunnen zien, waarvan aan de cathedraal te Amiens nog de vier heerlijke beelden van Karel V, van den dauphin, van den minister Bureau de la Riviere en van Johannes den Dooper over zijn. Voor een groot deel kwamen deze beeldhouwers uit de noordelijke provinciën en uit Vlaanderen.

Deze mannen bleven, evenals hun voorgangers, een open oog voor de natuur houden. De canon welke elders zoo verdorrend had gewerkt, was hun vreemd gebleven. De natuur bestudeerden zij zooals dat vroeger te Chartres en te Parijs, te Toulouse en te Moissac was gebeurd in de 12^e eeuw, zooals de dertiende-eeuwers, vóór dat zij al te zeer aan hun neiging tot typeeren toegaven, dat gedaan hadden. Zij waren tot op zekere hoogte naturalisten evenals elk wezenlijk artiest dat in alle tijden van bloei is geweest. Het zou niet moeielijk zijn tal van voorbeelden uit 12e en 13e eeuw aan te halen waaruit een ernstig pogen tot het maken van een portret, tot het weergeven van het individueele spreekt. Maar de scherpe waarneming dier artiesten bepaalde er zich toe de karakteriseerende trekken van het geziene één voor één te fixeeren, als het ware op te schrijven. Het bestudeeren van de natuur bleef in de beste gevallen het bestudeeren van brokstukken. Het samenvatten der verschillende waarnemingen in één beeld, met verwaarloozing desnoods van onderdeelen, omdat men tot de wetenschap was gekomen, dat het menschelijk oog in één blik slechts een beperkt veld niet alleen, maar ook een zeer beperkt aantal dingen kan overzien, het weergeven van een oogenblikkelijke impressie was de groote verovering op het artistiek kunnen, welke in de tweede helft der 14e eeuw zou gemaakt worden. De stap welke toen gedaan werd bracht de middeleeuwen in den modernen tijd.

Aanvankelijk, het spreekt wel van zelf, was het succes nog maar half, veel van wat men vroeger verkregen had werd opgeofferd, het impressionistische effect deed afbreuk aan krasheid van opmerking, aan diepte van kijk soms. In de eerste periode van dat impressionisme was de artiest nog niet bij machte zijn beeld in onderdeelen op te voeren, zonder dat de eenheid van het geheel verloren ging. En het feit dat men hem nog dikwijls ziet terugvallen tot zijn oude practijken, zoo spoedig zijn aandacht niet gedwongen wordt zich te concentreeren, bewijst wel zijn betrekkelijke zwakte.

In de nieuwe richting gingen de beeldhouwers vóór uit den aard der zaak, want eer de impressie van een gansche gebeurtenis, van een uitgebreid tafereel kon worden weergegeven, was nog een moeilijke weg vol hindernissen te bewandelen. Bij het beeld van een kop, bij het portret dus, openbaarde zich in den beginne deze moderne visie.

Nemen wij den tijdgenoot van Scerpswert, den beeldhouwer André Beauneveu, in zijn portretten van de fransche koningen Philips VI, Jan II en Karel V, wij zien dan hoe hij met opoffering van details een der natuur nabijkomende realiteit weet te krijgen, welke verder gaat dan het vroegere naturalisme, welke met recht impressionisme kan genoemd worden.

Wij behoeven ons niet te bepalen tot zijn gebeeldhouwde portretten, in zijn miniaturen weet hij dezelfde resultaten te verkrijgen. Ik bedoel hier bepaaldelijk het merkwaardige portret van den Hertog van Berry in het manuscript van de Brusselsche bibliotheek (zie Dehaisnes, *Histoire de l' Art dans les Flandres, l' Artois et le Haynaut*. blz. 254) Niettegenstaande het eenigszins vage, haast oppervlakkige in de behandeling, is het een zeer levende, zeer gedefinieerde persoonlijkheid die wij hier voor ons hebben.

En bezien wij op die zelfde bladzijden de twee figuren van St. Andreas en van Johannes den Dooper, dan dringt zich aan ons op de waarheid waarop ik zoeven heb gewezen. Zoo spoedig Beauneveu zijn aandacht minder behoeft te spannen, geen portret meer heeft te maken, dan werkt hij weer zooals men werkte in de vroegere periode, met andere woorden dan werkt hij als een voortzetter van de dertiende-eeuwsche traditiën. Naturalist blijft hij, maar impressionist is hij nog maar onder zekere omstandigheden.

Beauneveu staat niet alleen, onmiddelijk na hem noem ik den maker van den Hertog v. Berry te Bourges, in knielende houding, noem ik Jean de Rupy dit de Cambray, maker van de liggende figuur van den Hertog, te Bourges (zie photographuren in het werk van A. de Champeau en S. Gauchery, *Les travaux d'art exécutés pour Jean de France, duc de Berry*, Paris, Champion 1894), ook het werk van Sluter aan de Chartreuse te Dijon maakt dezelfde phase van impressionisme door. Later, tusschen 1440 en 1450, merken wij wederom hetzelfde op bij de beelden van Charles van Bourbon en Agnès de Bourgogne te Souvigny, door Jacques Morel.

Zetten wij nu den buste van Scerpswert naast het werk van Beauneveu. Wordt het dan niet duidelijk welke plaats de laatste inneemt tegenover den eerste? Doet het onderste gedeelte van het masque vermoeden, dat Scerpswert naar een bepaald model heeft gewerkt, de neus, met de voor de dertiende eeuw zoo eigenaardig uitstaande vleugels, de scherp geaccentueerde nog zeer conventioneele wenkbrauwen-vorm, maken het echter onmogelijk hier aan een portret

te denken. In deze richting streefde onze artiest zelfs veel minder dan menigeen van zijn tijdgenooten die lang niet op zijn hoogte stond. (Ik herinner aan de grafbeelden van Jean de Dormans en Renaud de Dormans, in het Louvre, aan Haymon, comte de Corbeil, te Corbeil.)

Alles in het werk van Scerpswert wijst op een periode die bijna voorbij is, niet op een toekomst.

Scerpswert heeft niets van den voorlooper dien ik eerst in hem meende te zien. Hoe gaarne ik ook, met den heer Kalf, in den buste welke ons bezig houdt de belofte zou willen zien van onze zoo realistische en tevens zoo picturale noord-nederlandsche beeldhouwkunst, de stelling is m. i. niet vol te houden. Scerpswert is getrouw gebleven aan de traditiën van de dertiende eeuw, welke traditiën hij met frischheid heeft weten te bewaren en in zoover staat hij gelijk met de allerbesten van zijn tijdgenooten, wier werken, gelijk gezegd, te Parijs, te St. Denis, te Amiens nog zijn te vinden. Zonder dat hij peuterig in bijzonderheden afdaalt, is toch niets in zijn kop losgelaten.

Wie in dat werk de aesthetiek der groote 15^e eeuwers ziet, aan wier spits de van Eycken staan, laat Scerpswert overspringen de zoo belangrijke, de zoo noodzakelijke tusschenperiode van eerste pogen en tasten die gedurende de tweede helft der 14^e eeuw en de eerste helft der 15^e eeuw zich ontwikkelt.

A. PRT.

Mauritshuis.

Door den graaf en de gravin van Lynden te Lisse is eene belangrijke collectie van 21 schilderijen aan het Mauritshuis in bruikleen gegeven, waaronder stukken van Frans Hals, J. B. en J. Weenix, E. van der Poel, C. Pz. Berchem, P. Pz. Potter e. a. Eene uitvoerige behandeling van dezen aanwinst werd ons voor het volgend nummer toegezegd.

Rijks Ethnographisch museum te Leiden.

Verslag van den Directeur over het tijdvak van 1 Januari 1897 tot 30 September 1898.

De met vette letters gedrukte woorden: »met 44 illustraties« op het titelblad, verheugden ons. De directeur wist hierdoor den meestal wat drogen jaarverslagen kleur bij te zetten. Moge zijn voorbeeld navolging vinden. Zijn methode de aanwinsten in rubrieken te verdeelen, waardoor elk verslag als het ware een klein beeld geeft van de verzamelingen en

waardoor het nazoeken den lezer gemakkelijk wotdt gemaakt, is niet minder gelukkig te noemen. P.

* * *

Rijks Ethnographisch museum te Leiden.

Tentoonstelling van Japansche Kunst. Gids voor den bezoeker bewerkt door J. D. E. Schmeltz, directeur van 's Rijks Ethnographisch museum. Met vier lichtdrukplaten. Haarlem, H. Kleinmann & Co. 1899.

Ook dit werk van den directeur verdient warme aanbeveling. De altijd nog moeilijk te begripen, ja voor ons Europeanen vaak duistere Japansche kunst werd grondig bestudeerd, dank zij de hulp van den heer Sh. Hara, assistent bij het »Museum für Kunst und Gewerbe« te Hamburg en Dr. Schmeltz kon zijn, naar het ons voorkomt, zeer wetenschappelijk bewerkten gids het publiek voorleggen.

Eén opmerking zij ons verloofd: — waarom bij den catalogus vastgehouden aan de indeeling in de zalen, waar de verzameling thans is tentoongesteld, waarom de voorwerpen tot eenzelfde rubriek behoorrende niet bij elkaar vermeld? Dit ware tot het verkrijgen van een overzicht gemakkelijker geweest. P.

Koninklijk Penning-Kabinet te 's Gravenhage.

Het Kon. Penning-Kabinet ontving van Prof. Jhr. J. Six en Jhr. W. Six te Amsterdam eene uitgebreide en belangrijke collectie Romeinsche munten uit de verzameling van hunnen vader, waaronder 18 gouden, 398 zilveren en 183 bronzen munten.

Wij volstaan voor dit nummer met deze korte aankondiging en verwijzen naar de ons voor het volgend nummer van het bulletin toegezegde uitvoeriger beschouwing.

Friesch museum.

Door bemiddeling van mijn vriend van Drooge, predikant te Holwerd (Friesland), verwierf het Museum onlangs een zeer primitief bewerkten gouden ring, gevonden in den Ooster Polder bij Holwerd. De ring bestaat uit een smalle reep goud, verbonden aan eene

groote, in grondvorm vierkante kast, waarin een steentje van lichtblauw kwarts. De opstaande wanden van de kast zijn nog echt Oud-Germaansch versierd, met tot driehoeken gestelde schrapjes, terwijl op de hoeken vier thans ledige cellen van goud zijn aangebracht. Blijkbaar is de steen, die oorspronkelijk in de kast gevat was, verloren gegaan, daar het bovenbeschreven steentje in verhouding tot de vassing veel te klein is. Het steentje, dat doorboord is, zal afkomstig zijn van een ander soort van ringen, die ook in Friesland voorkomen. Het museum bezit n. l. een Friesch-Frankischen ring van goud, waaraan ook een steentje van blauw kwarts verbonden is en wel door een gouden staafje, dat dwars door den steen heenboort. De vier besproken cellen, bestaan eenvoudig uit tot cylindfers gerolde reepjes goud, die zonder bodem op de kast gesoldeerd zijn. Daar aldus aangebrachte cellen misschien voor een bepaald tijdperk karakteristiek zijn en afbeeldingen van andere met cellen bewerkte sieraden, voor het oplossen van deze technische vraag onvoldoende zijn, houd ik mij ten zeerste aanbevolen voor mededeelingen van collega's, die dergelijke sieraden onder hun beheer mochten hebben.

Deze vraag doet zich ook gelden bij eene tweede, nog interessanter aanwinst. De heer S. Wigersma Hzn., onze penningkundige mede-bestuurder, verrijkte het Museum met een zeer kostbaar geschenk, bestaande in eene schijfvormige fibula (mantelspeld of broche) van goud, diam. 2.4 c.M., die door een Leeuwarder goudsmid gekocht was van een terp-arbeider. Dit laatste is helaas de gewone, korte geschiedenis van gouden voorwerpen in de terpen gevonden. De terp-arbeider dient meestal zijne vondsten, geheel of gedeeltelijk, aan den terpeigenaar af te staan; maar waar dit in vele gevallen tegen zijne logica strijdt, verkoopt hij zijn rechtmatigen buit liever aan een goudsmid die hem niet kent. De laatste kan dan hoogstens mededeelen, dat hij kocht van een terp-arbeider. De voorzijde van onze fibula, wordt geheel beslagen door eene bijna 2 m.M. verheven vogelfiguur, met uitgeslagen vleugels. De rechtere vleugel draagt een bodemlooze cel — juist als bij den ring — waarin een schijfje bergkristal (?). Ik vermoed dat met de krachtig gebekte vogelfiguur een adelaar bedoeld is, doch hoe zal men zekerheid geven, waar de artiest blijkbaar niet naar de natuur gewerkt heeft! In den stijl is geen spoor van de eigenaardige Germaansche dierornamentiek, zooals die zich o. a. toont in twee fraaie, Merovingische fibulae, schijfvormig en op analoge wijze met eene vogelfiguur versierd, aanwezig in de musea te Stuttgart en Worms; men vindt ze afgebeeld in het voortreffelijke werk van L. Lindenschmit, »Die Alterthümer der Merovingischen Zeit«, Taf. XXI. Onze vogel herinnert daarentegen sterk aan klassieke vormen, hoewel hij reeds geheel bewerkt is naar den naïeven en onbeholpen stijl der vroege middeleeuwen. Ik geloof dan ook niet dat ik mij bedrieg, wanneer ik deze fibula stel in de 9e of 10e eeuw, en den stijl verwant noem aan dien van de zoo zeldzame

Karolingische sculpturen, op wier bezit zelfs groote musea trotsch zijn. Ik noem o. a. een ivoren kam met twee grijpvogels versierd, afgebeeld als No. 2 in den catalogus van »Originalskulpturen« in het museum te Neurenberg.

Uit veel lateren tijd dateeren twee zilveren avondmaalbekers, in bruikleen ontvangen van de Ned. Herv. Kerkvoogdij te Leeuwarden.

De eene heeft de eigenaardigheid nog van katholieken oorsprong te zijn, zooals blijkt uit het volgende randschrift:

MR̄. Frans Symō.z. Prebedarijs. To. Oldehove.

Heeft Besprokē. z. B:kr̄. To. Kercks. Behove. 1564.

Deze prebendarijs genoot de vruchten van het St. Christophori-leen (of prebende) in de kerk te Oldehove (een der drie dorpen, waaruit Leeuwarden is samengesteld) of wel hij was beneficent van het St.-Jobsleen te Oldehove, dat gefundeerd werd »tot der kerkendiensten en tot afbiddinge der overleden vrienden (verwanten) haar schuld aan God.«

Blijkbaar heeft deze beker tot model gediend voor den tweede, waarop het jaar 1684 voorkomt. Het zijn de eerste avondmaalsbekers op voet, die het Friesch Museum ontvangt. De breede platte voet is door een zeer korten stam verbonden aan een effen, bijna rechtwandigen kelk.

Hier ter plaatse moet ik de opmerking maken, dat er bij de Friesche kerkvoogdijen, niet alleen bekers, maar ook drinkhoorns voorkomen, zooals Mr. Berns, onze rijksarchivaris, mij nog onlangs, op grond van eigen waarneming mededeelde. Het Museum bewaart een drinkhoorn, die reeds eenige eeuwen geleden toebehoorde aan de kerk te Buxum (Boxum.)

Arme kerkvoogdijen gebruikten wel avondmaalsbekers van tin, die belangrijk kunnen zijn als objecten van volkskunst. Onze correspondent op Terschelling bezorgde er dit jaar een, die o. a. georneerd is met ingepunte tulpebloemen, eene in de vorige eeuw geliefkoosde versiering. Ik vond ze op talrijke lederen messenscheeden, op heften van messen en zelfs uitgezaagd in het koperen deksel van eenen beddewarmer.

Mocht men betwijfelen of zulke tinnen bekers wel avondmaalsbekers zijn, dan wijs ik op een groote avondmaalskan van tin, die blijkens een opschrift, in de vorige eeuw behoord heeft aan de kerkvoogdij te Stiens.

P. C. J. A. BOELES JR.

Boymans.

In het museum Boymans zijn geplaatst: 1°. een schilderij van Salomon Koninck, geteekend en gedateerd 1645, voorstellend Pilatus, weigerend het verzoek der overpriesters om het opschrift op het kruis van Christus »Koning der Joden« weg te laten. Dit schilderij was volgens C. de Bie 1661, bij den heer Lod. van Jaersveldt te Haarlem, kwam door de families Erkelens en de Mey van Alkemade in het bezit van Mr. A. A. Gevers Deynoot, die het exposeerde op de watersnood-tentoonstelling van 1881 en het legateerde aan zijn neef Mr. C. J. A. Bichon van IJselmonde.

2°. Twee corps de garde van Anth. Palamedes, pendanten, beide geteekend en het een gedateerd 1666.

Deze drie schilderijen zijn in bruikleen afgestaan door Mr. C. J. A. Bichon van IJselmonde. (N. R. Ct.)

Lakenhal te Leiden.

In de kunstzaal van het gemeente-museum te Leiden, is thans geplaatst het schilderij van Dominicus van der Pluym, in het voorjaar te Wesel aangekocht en daarna gerestaureerd. Van dezen meester, neef van Rembrandt en voogd van diens zoon Titus, geruimen tijd hoofdman van het St.-Lucasgild te Leiden, is dit het eenige bekende werk, een fraai stukje, 1655 gedateerd, dat sterk den invloed van Rembrandt verraadt.

Onlangs is door tusschenkomst van dr. Hofstede de Groot een schilderijtje van een ander Leidsch meester der 17de eeuw verkregen, van Jacob van Torenvliet (1635—1719), die tot dusver in het museum niet vertegenwoordigd was. (L. D.)

Boekbeoordeeling en Aankondiging.

Oude Gebouwen te Delft.

Nu de antiquiteiten van hooge kunstwaarde langzamerhand grotendeels aan het buitenland zijn verkocht of in de musea een veilige bewaarplaats hebben gevonden, begint men meer aandacht te schenken aan de nog bewaarde goede bouwwerken.

Wel is de belangstelling nog pas aan het opkomen en beperkt deze zich nog bij velen tot de algemeen erkende geniaalste scheppingen, terwijl nog slechts enkelen ook de eenvoudige en toch zoo sierlijke burgergevels naar waarde weten te schatten, doch er zijn toch reeds hier en daar verspreide teekenen van een meer algemeene belangstelling, een meer algemeen waardeeren.

Deels zijn de gebouwen in gunstiger conditie dan de antiquiteiten daar zij minder voor transport vatbaar zijn en niet blootstaan aan allerlei toevalligheden, die het verlies van kleinere zaken kunnen veroorzaken, doch deels is de conditie ook ongunstiger, daar hier meer dan elders de praktische eischen van den dag hun invloed hebben doen gevoelen en menige gevel verdween of geheel werd verknoeid om meer etalageruimte te winnen of het pand door moderner inrichting voor den eigenaar meer winstgevend te maken. Ook heeft hier meer dan bij losse voorwerpen het gebrek aan waardeering en de volslagen onkunde van den met het onderhoud belasten gedegenereerden naneef van den oorspronkelijken ontwerper veel verknoeid of zoogenaamd gemoderniseerd, waardoor het cachet van het geheel totaal is verloren gegaan. Ten slotte dreef de winzucht van den architect niet zelden tot afbraak, daar het ontwerpen van een nieuwen gevel hem meer voordeel beloofde dan het herstellen van den ouden.

De bouwmeesters zagen niet in, dat met elk verdwenen pronkgeveltje ook een gedeelte verdween van de tot allen sprekende geschiedenis van hun eigen kunst en dat juist zij, die het eerst geroepen waren het behoud te verdedigen, zich hiermede dubbel een rechtvaardig verwijt hebben op den hals gehaald.

Met te meer genoegen mogen wij dus constateeren wanneer onder de bouwmeesters zelf zich een beteren geest baan breekt, zij toch kunnen het meest doen tot behoud van de goede bouwwerken en met hun medewerking mogen wij hopen op betere tijden, al zijn wij nog verre van den toestand in België, waar honderdduizenden hiervoor worden besteed, terwijl bij ons nog voor eenige maanden eene subsidie van slechts vier honderd gulden voor het restaureeren van een der interessantste geveltjes te Dordrecht (Nieuwstraat 33) door den minister moest geweigerd worden. Wel erkende de minister de waarde van het streven en betuigde hij hiermede zijn volle sympathie, doch het antwoord moest tot zijn eigen leedwezen afwijzend zijn, daar de geringe som hiervoor op de begroting uitgetrokken bij de beraadslaging in 1898 bij amendement van een der kamerleden tot de helft was teruggebracht.

Onder de belangrijkste teekenen ten goede vallen de reeds hier en daar ondernomen restauraties van particuliere gebouwen en de pogingen tot bijeenbrengen van gegevens door enkele vereenigingen als de Mij. voor bouwkunst, het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, de Ver.

tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht e. a. De door het Kon. Oudhk. Gen. uitgegeven »Noord-Hollandsche oudheden beschreven en afgebeeld door C. van Arkel en A. W. Weissman« zijn reeds voor een paar jaar verschenen, de Dordtsche vereeniging is reeds aan het verzamelen van gegevens en kon het comitee tot bevordering van het vreemdelingenverkeer aldaar reeds in staat stellen in haren gids een plattegrond op te nemen, waarop de voornaamste oude gevels staan aangeteekend, en de Delftsche afdeeling van de Mij. van bouwkunst zag haar pogingen reeds met succes bekroond door het verschijnen van het rapport der commissie, opgenomen als bijlage tot het Bouwkundig Tijdschrift, Deel XVII 1899.

Van dit verslag wensch ik eene korte beoordeeling te geven én als waardeering van het goede en navolgingswaardige voorbeeld door de Delftsche commissie hier gegeven, én omdat ik hoop en vertrouwd dat dit voorbeeld in vele andere plaatsen navolging zal vinden en men daarbij kan trachten zich te vrijwaren tegen enkele kleine gebreken, die aan elke eerste poging op een nieuw gebied zoo licht eigen zijn.

De waarde van een dergelijk rapport spreekt reeds voldoende voor zich zelf. Eerst als men weet wat er te behouden valt, kan men trachten dat ook voor ondergang te beveiligen en dit geldt te meer, omdat dikwijls de meeste oude gevels juist de achterstraten versieren en hierdoor minder algemeen bekend zijn. Deels vindt dit zijn grond hierin, dat de duurder huizen in de hoofdstraten eerder aan vernieuwing bloot stonden, deels in oude plaatselijke verordeningen, die verboden de proefgevels in de hoofdstraten op te trekken, o. a. Appointement van het gerecht te Dordrecht van 21 Januari 1727. (Gilden archief No. 681).

Door meer bekendheid te geven aan het nog behoudene wekt men tevens de belangstelling en door de eigenaars te wijzen op de bouwkundige waarde hunner perceelen zal men, althans nu en dan, het verknoeien of afbreken kunnen voorkomen.

Ten slotte kunnen dergelijke rapporten een legger worden voor het bestaande, die van onschatbare waarde is voor de studie der burgerlijke bouwkunst.

Wil een rapport hier aan beantwoorden dan moet het een duidelijk overzicht geven van het bestaande, iets waaraan het Delftsche rapport m. i. echter niet ten volle voldoet.

De beschrijving der gevels is niet systematisch doorgevoerd en over het algemeen te beknopt, zoodat men niet steeds zich hieruit een beeld kan vormen van het beschrevene. Enkele malen is de beschrijving zelfs bepaald gebrekkig b. v. waar wij als eenige aanduiding ons tevreden moeten stellen met »gevel«, »stal« of »poortje«, zonder meer, eene omschrijving, die, voor mij althans, niet juist een duidelijk beeld geeft van de architectonische waarde van het gebouw.

Bij de beschrijving heeft men drie rubrieken onderscheiden en in drie kolommen naast elkander gedrukt: *complete gevels*, *belangrijke brokstukken* en *enkele details*, doch deze verdeling is allerminst consequent doorgevoerd en daarenboven heeft men de opengelaten rubrieken gebruikt voor het plaatsen van aantekeningen bij de andere rubrieken, eene methode, die eenige ruimte doet winnen, doch ook tot dwaasheden voert, als het plaatsen van een los jaartal of van eene enkele mededeeling »beschadigd« onder de rubriek der »belangrijke brokstukken«.

Van meer gewicht is de indeeling der gevels zelf. Men heeft hierbij te kiezen tusschen eene opvolging volgens tijd en stijl of volgens de ligging der perceelen, welke laatste alleen aan te bevelen kan zijn voor topographisch doel. Het rapport volgt beide methoden, doch beiden half. Er worden drie afdeelingen onderscheiden: XV en XVI^{de} eeuw (waaronder gebouwen uit de XIII^{de} eeuw genoemd worden), XVII^{de} eeuw en XVIII^{de} eeuw, doch in elke afdeeling worden de gevels naar hun ligging gerangschikt, zoodat gevels van het begin en van het einde der eeuw in bonte rij elkander opvolgen.

Eene zuivere chronologische volgorde zal steeds moeilijk zijn, daar slechts weinig gevels gedateerd zijn. Men kan echter de gedateerde gevels chronologiseeren en de ongedateerden benaderend indeelen.

Waar het jaartal bekend is, wordt dit in het rapport vermeld, doch ook hierbij is niet systematisch gewerkt, zoodat men de jaartallen nu eens vooraan vindt in de »eeuw« dan weer verscholen onder »complete gevels« of »details«. Van de gevelsteen wordt slechts één maal het opschrift vermeld bij een huis uit het jaar 1605, in het oude plantsoen, hoewel dit inschrift niet juist zoo bijzonder typisch genoemd kan worden. Of heeft de volkshumor in Delft zich hierin niet geuit?

Over den toestand, waarin de gevels of fragmenten verkeerden, zoekt men in het rapport tevergeefs eenige aanduiding. Slechts bij één of enkele gevels staat vermeld dat zij geschonden zijn. Zijn alle overige complete gevels, waaronder 8 vóór 1600, 10 uit de 17de, 37 uit de 18de eeuw, werkelijk alle geheel intact? Gelukkig Delft dan; ik vrees echter van neen en had dan de voornaamste mutilaties gaarne in het kort vermeld gezien. In Dordrecht vond ik bij de 17de eeuwse gevels een groot aantal met verdwenen top of later afgedekt, met de ramen gezakt of den cordonband doorbroken.

Kort samengevat komt het mij wenschelijk voor bij volgende rapporten het volgende in acht te nemen:

1°. de gedateerde gevels worden in chronologische volgorde beschreven, de ongedateerde gevels worden hierbij benaderend ingedeeld. Het naslaan voor topographische doeleinden kan vergemakkelijkt worden door een eenvoudigen klapper volgens de straatnamen.

2°. de beschrijving moet kort zijn doch voldoende gedetailleerd, zoodat ook zij, die plaatselijk niet bekend zijn, zich hierdoor, althans

eenigszins, een beeld kunnen vormen van de architectonische waarde der percelen.

3°. bij de beschrijving moeten de belangrijkste verminkingen, die de gevel ondergaan heeft, vermeld worden.

4°. aan de beschrijving mag niet ontbreken een uitgewerkt voorbericht, waarin wordt gewezen op de meest typische bouwworden en plaatselijke eigenaardigheden en op de belangrijkste bouwwerken in iedere stijl.

5°. zoo mogelijk worde het rapport verrijkt met afbeeldingen van de meest eigenaardige en schoonste gevels en fragmenten.

Wellicht dat de afzonderlijk verschenen inleiding bij het rapport, waarvan het 1^{sts} stuk in het Bouwkundig Weekblad van 28 October l.l. verschenen is, althans voor het 2° en 4° punt aan onze wenschen zal tegemoet komen.

Daar ik het verschijnen van meer dergelijke rapporten hoogst gewenscht acht en ik hoop dat het hier gegeven voorbeeld in vele andere steden navolging moge vinden, achtte ik het gewenscht ook enkele kleinere gebreken niet onbesproken te laten. Voor het rapport als geheel kan men slechts een woord van welgemeende hulde hebben voor het goede voorbeeld hier gegeven door de leden der commissie, de H.H. A. le Comte, A. F. Gips, L. Couvée, J. H. W. Leliman en J. H. Tonnaer. Moge het weldra gevolgd worden door rapporten over op dit gebied belangrijke steden als Haarlem, Hoorn, Alkmaar, Amsterdam, Leiden, Zutphen, Brielle, Middelburg e. a. of voor groepen van kleinere of op bouwkundig gebied minder belangrijke plaatsen, (het rapport over Dordrecht, waartoe reeds in 1897 besloten werd, doch dat door samenloop van omstandigheden werd vertraagd, is thans bijna gereed en kan in het begin van het jaar 1900 verwacht worden). Het zal er ongetwijfeld veel toe bijdragen om de nog te weinig bekende kunstwerken der burgerlijke bouwkunst meer bekend te maken, de belangstelling hiervoor te wekken en het behoud er van te verzekeren.

Dordrecht, Nov. 1899.

J. C. OVERVOORDE.

Robert de la Sizeranne, *Les prisons de l'art.*

De Revue des deux mondes van 1 November l.l. bevat een lezenswaardig artikel van Robert de la Sizeranne, *Les prisons de l'art*, waarin de schrijver te velde trekt tegen het steeds grooter wordend aantal musea en de daarmee gepaard gaande neiging om alles wat kunstwaarde heeft te rukken uit zijne omgeving en op te bergen in de kille ruimten, waar het kunstwerk niet tot zijn recht kan komen, waar de aandacht wordt afgeleid door het vele heterogene dat bijeengebracht

is en het onmogelijk is elk stuk zelf voldoende te waardeeren. Het zijn als afgesneden bloemen, even schoon in lijn, doch zonder geur en zonder de bekoring van de omgeving.

Dit geldt vooral voor de architectonische details, waarvoor men kostbare musea sticht, terwijl men de oude straten zelf, waar zij alleen tot hun recht kunnen komen, doet plaats maken voor eentonige breede verkeerswegen en zoogenaamd schoone, rechte pleinen.

Dikwijls wordt uit een verkeerd begrepen kunstzin het kunstwerk in een museum-graf gesloten om het voor ondergang te behoeden, doch men vergeet maar al te veel, dat men den mogelijk eerderen ondergang slechts voorkomt ten koste van het leven zelf, dat men het in zijne omgeving bezielend kunstwerk lam slaat door het te degenereeren tot nummer zooveel van den catalogus. En vooral, waar een smal, sierlijk poortje, een eng pitoresque steegje het verkeer belemmert, vergeet men niet in zijn ijver voor verkeersverbetering, dat het schoone niet slechts behoort aan het berekenend heden, maar ook aan het kunstlievend verleden en aan de geslachten na ons, die met weemoed zullen terugzien op ons berekenend vandalisme.

J. C. O.

J. J. GRAAF, Oude kunst en grootkapitaal.

In een der laatste nummers van »de Katholiek« staat een stuk van den heer J. J. Graaf te Ouderkerk a. d. Amstel, dat zeer de aandacht waard is van allen, die het wel meenen met het behoud van de Nederlandsche monumenten voor geschiedenis en kunst, getiteld: »Oude kunst en grootkapitaal.«

Uitgaande van den aankoop van den zilveren reliekhouders van Elia Scerpswert, en o. a. in herinnering brengende den beruchten verkoop van de Beresteijnportretten te Haarlem, geeft de heer Graaf een aantal beschouwingen ten beste, waarvan het volgende citaat de strekking voldoende aanwijst:

»Ik voor mij kan het niet anders dan eene averechtsche kunstliefde noemen, wanneer de mannen van het grootkapitaal, om hunne verzamelingen te verrijken, telkens de hand uitsteken naar al zulke voorwerpen van oude kunst, welke om bijzondere redenen of als gedenkstukken, niet van hunne ware plaats of uit hunne gepaste omgeving moge gerukt worden, doch die, men zou waarlijk haast zeggen, het ongeluk hebben van door eene meesterhand vervaardigd te zijn. Daarenboven acht ik voor mij het zelfs een gebrek aan edelen zin, aan fijne beschaving, ik acht het een misbruik van macht, wanneer zij die het geld bezitten, regeeringen en rijkbemiddelde museums daaronder

begrepen, den bekoorder gaan spelen, en zich over alle beschouwingen van piëteit heenzettend, handelen alsof ze zeggen: een ééinig meesterstuk: ziedaar juist wat mij past; ik kan het betalen, het komt er niet op aan met hoeveel, want des te grooter naam en faam in de kunstwereld.«

Wij vestigen de aandacht op een nuttig boek, hetwelk in het bezit behoort te zijn van iederen conservator van oudheden:

Guide Pratique de l'Antiquaire par Adrien Blanchet et Fr. de Villenoisy. Ernest Leroux. Paris, 1899.

Die Konservierung von Alterthumsfunden.

Ik vestig de aandacht op een werkje van Friedrich Rathgen, dat behoort tot de »Handbücher der Königlichen Museen zu Berlin« en dus stellig betrouwbaar is. Het heet »Die Konservierung von Alterthumsfunden« en kost slechts 1½ Mark. (Berlin, Spemann, 1898.)

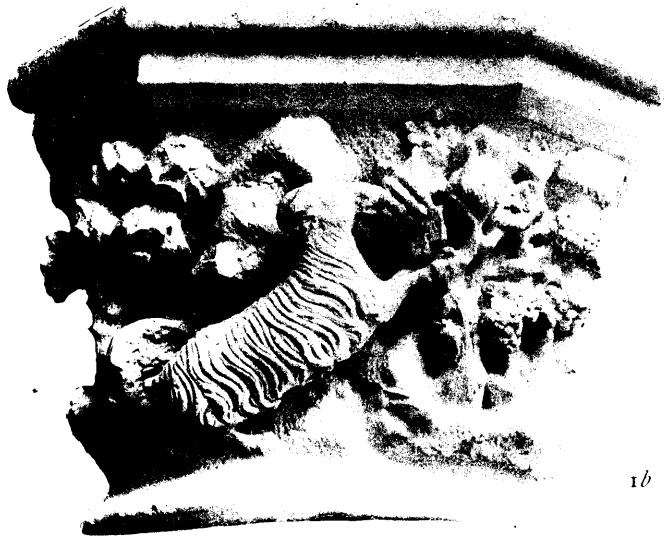
Het boekje behandelt eerst de veranderingen, die voorwerpen ondergaan, als ze lang aan de lucht blootgesteld of begraven zijn geweest. Daarna bespreekt het uitvoerig de middelen, om deze schadelijke invloeden tegen te gaan en vooral om de invloeden, die reeds gewerkt hebben, weder te neutraliseeren.

Bijzonder trekken de aandacht de *werkelijk verbazende* resultaten, die volgens photographische afbeeldingen verkregen worden door behandeling van verroeste metalen voorwerpen; de vormelooze klompen roest verdwijnen en een voorwerp met fijn gegraveerd ornament of een volkomen leesbare munt komt te voorschijn.

Doch ook de behandeling van voorwerpen uit andere speciën wordt besproken: steen, aardewerk, been, leder, veeren, hout, papier enz.

Het spreekt van zelf, dat ook hier en daar een doelmatige tentoonstelling der voorwerpen, met het doel om de schadelijke invloeden te weren, aangegeven wordt. Het aardige boekje zij allen museum-directeuren warm aanbevolen.

S. M.

1b

1a

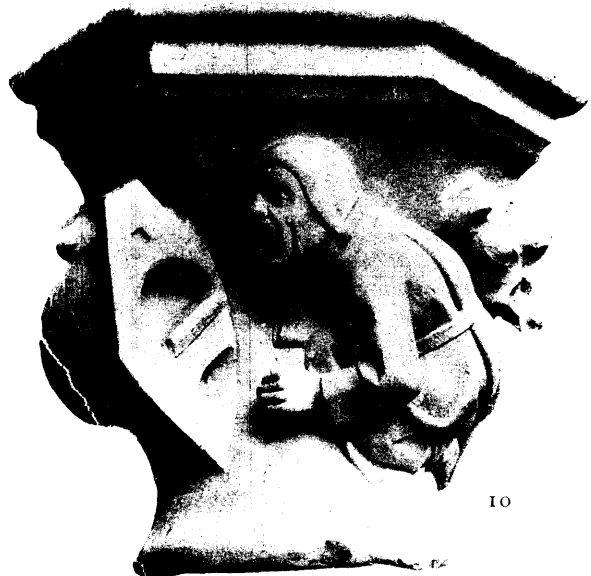
2

7

9

10

KAPITELEN
UIT DE GROOTE KERK TE ROTTERDAM.

KAPTEELEN
UIT DE GROOTE KERK TE ROTTERDAM.

Oude Monumenten:

Kapiteelen uit de Groote of St. Laurentiuskerk te Rotterdam.

In 1879 werd de fraaie St. Laurentius-Kerk te Rotterdam bevrijd van de kalklagen, welke jaren, ja wellicht eeuwen lang op haar pilaren en binnenwanden waren gesmeerd. Toen kwamen weder voor den dag de kapiteelen met fraaie bladornamenten op de pijlers van het middenschip, en de zeer eigenaardige kapiteelen in de zijschepen. Zoowel in het Noordelijk als in het Zuidelijk zijschip zijn vijf zuilen, welke de booggewelven schragen en één pilaar op den hoek van de dwarsbeuk. In het zuidelijk zijschip is het kapiteel van dien hoekpilaar ook met bladornament versierd; in het noordelijk zijschip daarentegen met eene voorstelling van

1a. *Noach slapende in den wijngaard gevonden door zijn zoons.* (Genesis IX: 21—24.) Noach ligt dronken op den grond. Aan zijn voeten staat Cham en wijst op »de schaamte zijns vaders«. Sem en Jafeth staan op zij van Cham »met afgewend gelaat«, en een van hen houdt met beide handen het kleed vast waarmede zij »de schaamte« van hun vader bedekken. Op de andere helft van het rondlopend kapiteel ziet men

1b. »*een bok in een wijngaard*«, op de achterpooten staande en zich te goed doende aan de druiven. Zou dit niet kunnen zijn eene illustratie van Noach's onkunde aangaande de kracht van het druivensap?

De kapiteelen der overige pilaren zijn veel kleiner dan deze. Zij dekken dan ook halve kleine pilaren, die geplaatst zijn tegen het midden der zuilen. Voortgaande in het noordelijk zijschip van den dwarsbeuk naar het westen, vinden wij de volgende kapiteelen:

2. *Een man die een fluit vasthoudt, waarop een naast hem zittende aap blaast die meteen slaat op een trommel.* Een satire op musici.

3. *Abraham's offerande.* (Genesis XXII.) De aartsvader is voorgesteld als een krachtig man, een zwaard (geen mes) boven zijn hoofd zwaaiend, in luisterende houding en met uit verbazing uitgestrekte hand. Naast hem brandhout, een steenen altaar en een dier (het ram?) in struiken verward, waarboven uitkomt een hoofd (van den engel of van Izak.)

4. *De verspieders van Kanaän met den druiventros.* (Numeri XIII.) Van de twaalf door Mozes uitgezonden verspieders ziet men er twee, en wel de twee, die aan een stok dragen een kolossalen druiventros, welke afgesneden werd in het dal Eskol.

5. *Simson verscheurt een leeuw.* (Richteren XIV.) Simson is

voorgesteld dragende een baret met pluimen en een zwaard op zij. Hij zit gehurkt naast den leeuw, wiens staart tusschen de achterpooten doorgebogen, langs het achterlijf omhoog krult. Simson houdt de handen ter weerszijden van den kop in den bek om de kaken open te scheuren.

6. *Kaïn en Abel met het offerlam.* (Genesis IV.) Abel ligt op de knieën voorovergebogen, met eene hand opbeurend het lam; tegenover hem staat Kaïn, hurkend op één been, met de eene hand Abel grijpend bij zijn kleed, in de andere hand boven zijn hoofd houdend het mes, waarmê hij zijn broeder doodt.

Zooals gezegd is zijn er in het zuiderschip slechts vijf dergelijke kapiteelen, beginnende met het eerste na den hoekpijler en verder westwaarts, zijn het:

7. *Een esel speelt op een orgel, waarvan de blaasbalg door een beer met de voorpooten in beweging wordt gebracht.* Waarschijnlijk een satire op den organist der kerk.

8. *Links van een pot zit een kaalhoofdig man met wijdgeopenden mond en uitgestoken arm.* Te oordeelen naar zijn kleeding en achterover gevallen kap, is hij een monnik. *Rechts van den pot zit een man in een narrenpak, die lachend met de eene hand den pot vasthoudt, en met de tweede hand een volle lepel houdt voor den mond van den ander.* Waarschijnlijk een satire op het gastreeren van monniken.

9. *Twee mannen, tegenover elkaar gezeten, trekken uit alle macht aan een stok.* Voorstelling van een volksspel.

10. *De monnik en de muis.* Een monnik ligt op zijn knieën te schreeuwen voor een hok. Achter op het bovengedeelte van het hok zit een muis.

11. *Een engel,* half lijf, van voren gezien, de armen over elkaar geslagen voor de borst, met glimlachend gelaat, wapperende haren, een diadeem op het hoofd (geen glorie er boven) en uitgespreide vleugels. Rechts en links een bladornament.

Deze kapiteelen heb ik om haar kunstwaarde en om haar betekenis voor de geschiedenis onzer beeldhouwkunst uit de vijftiende eeuw, laten fotografeeren, toen zij van de kalklagen waren ontdaan. Die photographieën liet ik reproduceeren door eene firma in Duitschland. Bij de verzending schijnen de photo's te zijn losgeraakt, zoodat de volgorde bij het reproduceeren in de war ging. Dit is jammer, maar meer te betreuren is het dat de reproductie de warme, zacht-grijze kleur van den steen niet weêrgeeft. Hierom, en in 't algemeen gelieve men te bedenken dat een en ander twintig jaren geleden geschiedde, toen de kunst van reproduceeren nog niet zóó gevorderd was als nu.

In de *Nederlandsche Kunstbode* van 1879 vindt men een en ander over deze kapiteelen. De twee in 't westen van het zuiderschip waren toen nog niet van de kalk ontdaan. Twee kapiteelen worden bij dat opstel weergegeven, maar uit een ander gezichtspunt als hier. Later zijn

afgietsels van de kapitelen gemaakt, welke zich bevinden in het Rijksmuseum te Amsterdam.

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

Door de welwillendheid van den heer P. Haverkorn van Rijsewijk zijn wij in staat aan onze lezers eene kleine serie afbeeldingen van Hollandsche beeldhouwkunst aan te bieden, welke ZEd. vroeger deed vervaardigen voor een uitgebreid werk, hetwelk niet werd voltooid, daar de schrijver na zijne benoeming tot directeur van het museum Boymans door zijne betrekking en de studie van de schilderkunst te veel werd in beslag genomen. Ten zeerste verheugen wij ons in het belangrijk aanbod, te meer daar dit gepaard ging met de toezegging van korte toelichtingen bij de platen uit de rijke schat van aanteekeningen van den heer Haverkorn van Rijsewijk.

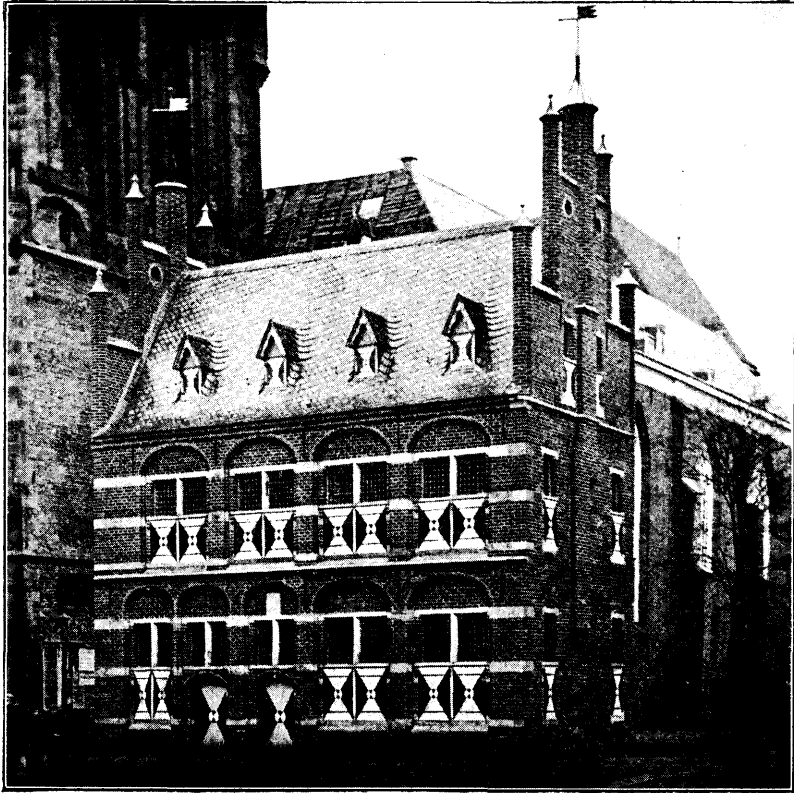
RED.

Het „Olde Rechthuis” te Groningen.

Eene der beste en meest dankbare restauraties van oude gebouwen in den laatsten tijd is zeker wel die van het oude Rechthuis te Groningen. Gelegen aan het ruime marktplein, aan den voet van den prachtige gothieken St. Maartenstoren, is dit gebouwtje van een onoogelijke grauwe en misvormde steenmassa teruggebracht tot de sierlijke vormen van het oorspronkelijke huis van 1509.

Het gebouw heeft bij zijne stichting den geringen omvang gehad, welken het thans bij de restauratie heeft teruggekregen. Evenwel dien oorspronkelijk slanken vorm heeft het niet lang bezeten. In de 16^e eeuw (het juiste jaartal is nog niet gevonden) werd aan de noordzijde een gedeelte aangeplakt met ramen en raampjes in den voorgevel, niet passende bij de vier breede ramen van het oorspronkelijk gedeelte. Duidelijk was die toevoeging zichtbaar, toen de gevel van de portlandcementlaag werd ontboot. Het aangevoegde gedeelte was van een kleiner soort steenen gebouwd, zonder dat deze met het overige gedeelte van den voorgevel in verband waren gemetseld, zoodat een breede verticale voeg duidelijk de scheiding van het oorspronkelijke en het toegevoegde aangaf. Bovendien was de toevoeging uitwendig zichtbaar door den schoorsteen op het dak, welke tegen den zwaren binnenmuur (den oorspronkelijk noordelijken buitenmuur) was gemetseld, terwijl het de aandacht trok, dat die oude (van dezelfde soort steenen als de voor-

gevel opgetrokken) buiten- later binnenmuur veel zwaarder was dan de latere noordelijke buitenmuur. Eenigen tijd later heeft men tegen den achtergevel van het gebouw een lage aanbouw neergezet met een afhellend dak, als vervolg van het dak van het oorspronkelijk gedeelte. Inwendig kon men op den zolder nog aan den ouden achter-naderhand binnenmuur de profielsteenen van de oude daklijst terugvinden. Een houten trap in dien aanbouw leidde naar de bovenverdieping. Toen

evenwel onlangs de muren werden ontbloot en de fundamenten onderzocht (het geheele gebouw was door eene voor het huis aangebrachte stoep en door ophooging van het omliggende terrein vrij wat in den grond gekomen) vond men in den ouden achtergevel de sporen van een poortje en juist daarachter in den grond de twee onderste treden van een steenen trap. Bij verder onderzoek vond men in den achtergevel juist daar, waar de wenteltrap volgens berekening de bovenverdieping moest bereiken, weder een volgemetseld poortje en daarboven in den

muur de sporen der plaatsen, waar het schuine dak van het aldus ontdekte trappenhuis aan dien gevel was bevestigd geweest. Zoo was het mogelijk bij de restauratie het geheele verloren gegane trappenhuis te reconstrueeren.

Nadat het gebouw aldus in de 16^e eeuw reeds veel van zijn schoonheid had verloren, bleef het toch nog, zooals Bernhard Alting het in zijne »Historische lofrede ter eere van Groningen« 1) uitdrukt, »gespeekt met gehouwen steen« zijne 16^e eeuwse bogen en oorspronkelijke kleur behouden. Den 13^{den} December 1841 stond de gemeente Groningen het eigendomsrecht op dit gebouw aan het Rijk af om het, zooals de acte van overdracht vermeldt, tot hoofdwacht te gebruiken. Dit was voor het oude monument een ramp, want nu was het gebouw aan de zorgen van het Ministerie van Oorlog overgeleverd, dat wil zeggen aan de officieren der genie. De officieren van dit korps mogen vaardig zijn in het bouwen van kazematten en borstweringen, hunne kennis van oude architectuur is doorgaans zeer gering, en de meesten, vooral in dien tijd, voelen daarvoor niets, Dit verklaart dat alle monumenten, welke in handen van de genie vallen, in korten tijd op de gruwelijkste wijze worden verknoeid.

De genie begon met in de benedenverdieping de drie breede ramen met steenen kruiskozijsen en de twee oude poortjes uit te breken en te verbouwen tot één moderne deur en vijf moderne smalle ramen. De tympanen of bogen boven de ramen werden volgemetseld, de steen met het opschrift werd naar den zuidergevel verplaatst, de voor het huis staande kaak weggebroken en het geheele huis in eene eentonige grijze cementkleur bepleisterd. Ten slotte werd langs den voorgevel ten behoeve der wacht eene leelijke vlakke luifel in Vitruviusstijl, rustende op vier zandsteenen zuilen, geplaatst. Die veranda verdween weder in 1876, toen het gebouw als hoofdwacht buiten dienst werd gesteld. De benedenverdieping diende nu in het vervolg, deels tot militair bureau, deels tot bergplaats van schilderhuizen, timmerhout enz.; in de bovenverdieping vestigden eenige militaire ambtenaren hunne bureaux. Na 1890 begonnen nieuwe verminkingen, het eene jaar werden de leien van het dak vervangen door moderne grauwe pannen, welke echter door de wervelwinden rondom den toren telkens bij storm hunne ligplaatsen verlieten, als gevoelden zij zich op dit oude gebouwtje niet thuis. Een ander jaar werden de laatste steenen kruiskozijsen der bovenramen van den voorgevel uitgebroken en vervangen door moderne uitslaande ramen. Weder een ander jaar zag het oude gothieke bronzen hek aan de zuidzijde verdwijnen.

Zoo stond het aloude Rechthuis daar, verminkt op allerlei wijzen, slechts in zijne topgevels aan weerszijden de eigenaardige vormen van

1) Groningen 1650.

de bouwkunst van het begin der 16^e eeuw bewarende. Zoo stond het daar met dichtgeslagen luiken, ten deele onbewoond, geminacht door het publiek, dat het als sta-in-den-weg begon te beschouwen, voor iedereen een onoogelijk vuilkleurig hok op het fraaie marktplein.

Van het verre 's Gravenhage uit waren echter voortdurend twee oogen op dit overblijfsel van oude Nederlandsche bouwkunst gevestigd. Onze referendaris der afdeeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken heeft, terstond nadat het gebouw als hoofdwacht buiten dienst is gesteld, pogingen aangewend om het historisch monument voor het Ministerie van Binnenlandsche Zaken te redden. Hij trachtte den Minister van Oorlog, Bergansius, te bewegen het oude Rechthuis af te staan, hetzij aan de Commissie tot oprichting van het Groningsch Museum, hetzij aan de gemeente Groningen. De Minister was goedgezind en gaf in overweging het gebouw op te nemen in de overeenkomst, welke hij met de stad bezig was te bespreken betreffende een ruil van terreinen en militaire gebouwen. Doch van die overeenkomst kwam niets. Jhr. Mr. Victor de Stuers, de man, aan wien Nederland het behoud van zoo talloze kunstschaten heeft te danken, liet zich niet ontmoedigen, maar werd integendeel geprikkeld door de bijna jaarlijks voorkomende mishandelingen van het gebouw. Hij poogde nu het Departement van Oorlog te bewegen het gebouw aan het Departement van Binnenlandsche Zaken toe te vertrouwen om het behoorlijk te restaureeren. Hij ontmoette aanstonds groote medewerking van den toenmaligen chef der afdeeling genie aan het Departement van Oorlog, kolonel van Panthaleon baron van Eck, een man met gevoel voor kunst en oude monumenten. Eindelijk in 1897 werd de lang gekoesterde wensch vervuld. Ingevolge machtiging van het Departement van Oorlog van 19 Juli 1897 is de hoofdwacht bij proces-verbaal van 27 Augustus d. a. v. als monument van geschiedenis en kunst in beheer en onderhoud aan het Departement van Binnenlandsche Zaken overgedragen, blijvende het in gebruik bij het Departement van Oorlog. Daarop werden op de Staatsbegrootingen voor 1898 en 1899 de noodige gelden uitgetrokken en niet zonder eenige scherpe opmerkingen verkregen.

In den zomer van 1898 werd met het wegnemen van de grijze cementlaag van de gevels begonnen. Geruimen tijd stond het werk daarna gedurende den winter stil; steenen van de afmetingen als het oude gebouw bezit, steenen met eigenaardige profielen, moesten worden gebakken. In het voorjaar van 1899 werden de noorder- en ooster-aanbouwsels verwijderd en begon het eigenlijke restauratiewerk.

Wie aan den weg timmert, heeft veel berechts. Dit zullen de opzichters en timmerlieden van het werk herhaaldelijk hebben kunnen ondervinden. Een ieder voorbijganger (en elk Groninger passeert hier minstens eenmaal per dag) had zijne opmerkingen over den bouw.

Uitdrukkingen als: »geldverknoeien,« »men moest liever het geheele ding omwerpen«, »dat is geen restaureeren, 't is herbouwen« enz. bleven niet achterwege. Laat ons er echter in één adem bijvoegen: toen op 17 September 1899 de schutting rondom het gebouw werd afgebroken, zegen de vitters en betweters en menigeen haastte zich tegenover schrijver dezes zijn afkeurend oordeel te herroepen en te wijzigen in een lofspraak.

Het kan dan ook niet worden ontkend, dat voor een ieder, die smaak heeft in sierlijke lijnen en schoone vormen, nog meer voor hen, die zin hebben voor geschiedenis en oudheidkunde, het gerestaureerde oude Rechthuis een lust der oogen is. Wel is aan het gebouw veel vernieuwd, doch die vernieuwingen waren onvermijdelijk, waar zoolang en zooveel was verknoeid, zij geschieden in de vormen en de materie van het oorspronkelijke. Alles is, dank zij de goede leiding van den Rijksbouwkundige J. van Lokhorst en de scherpzinnigheid van den met kennis van oude gebouwen goed toegerusten architect, den heer Rijksopzichter J. A. Vrijman te 's Gravenhage, geheel overeenkomstig de soms zeer geringe gegevens gerestaureerd.

Alleen de vroeger tegen den voorgevel geplaatste steenen schandpaal of kaak ontbreekt nog, terwijl het wapenschild boven een der ingangen is gefantaseerd. Evenwel geen gewaagde fantaisie. In den boog boven een der deuren vond men een vierkant gat, waarin (evenals bleek in het naastgelegen tympan boven een der ramen het geval te zijn) klaarblijkelijk een steen had gezeten. De vorm van het gat deed een wapenschild vermoeden, de eigenares van het huis bij den bouw en gedurende 332 jaren alsmede de bestemming wezen op het wapen der stad Groningen. Derhalve is in de open ruimte een steen geplaatst met het wapen, zooals de stad Groningen dat in 1509 en vroeger voerde, n.l. het wapenschild met den groenen dwarsbalk niet op de borst, doch schuin tusschen de klauwen van den adelaar. Een Groninger stadsmunt van het jaar 1509 strekte den beeldhouwer tot model.

Ook is de oude steen met het opschrift «*justicia et pax osculate sunt anno 1509*», welke omstreeks 1841 naar den zijgevel was verhuisd, weder op zijn oorspronkelijke plaats in een der tympan van den voorgevel teruggebracht. Elders, in den dezer dagen verschenen Groningsche Volksalmanak voor 1900, is door mij uitvoerig aangetoond, tot welke verkeerde gevolgtrekkingen eene averechtsche 18^e eeuwse uitlegging van dit opschrift aanleiding heeft gegeven. Daar is tevens medegedeeld, welke bestemmingen de vertrekken van dit gebouw in onderscheidene tijden hebben gehad en in het vervolg zullen hebben, daar kan men lezen, welk een belangrijke rol dit gebouw in de geschiedenis der stad Groningen heeft vervuld als rechthuis, als plaats van eedsaflegging, als bewaarplaats der stadssleutels, als gerechtsplaats, als hoofdwacht enz.

In de Begrooting van het Departement van Binnenlandsche Zaken

en de daarbij behorende Memorie van Toelichting wordt het oude Rechthuis voortdurend genoemd «het Dinghuis», vermoedelijk naar de hier gehouden hooffdingen en springdingen van het gericht van Selwerd. Die naam Dinghuis is echter, zooal niet een onjuiste, dan toch zeker een onhistorische naam. Het publiek spreekt intusschen nog steeds van de hoofdwacht. Het is voorzeker wenschelijk, dat nu het gebouwtje tot de oude vormen van 1500 is teruggebracht, ook de oude naam »het Olde Rechthuis« weder in eere worde hersteld.

J. A. F.

Restauratie van een gevel te Dordrecht.

Door de Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht werd in het begin dezer maand eene circulaire verspreid om gelden bijeen te brengen voor de restauratie van een geveltje Nieuwstraat 33, van omstreeks 1610, hetwelk bij alle liefhebbers bekend is om het sierlijk metselmozaïek en tot de merkwaardigste gevels behoort in deze aan sierlijke burgergevels zoo rijke stad. Eene aanvraag om Rijkssubsidie werd geweigerd daar de hiervoor beschikbare fondsen gehalveerd waren door het bekende amendement.

De restauratiekosten worden begroot op f 1200.—, welk bedrag echter op verre na nog niet is volteekend. Nog vele bijdragen van belangstellenden, ook buiten Dordrecht, zijn vereischt wil de restauratie verzekerd zijn.

Reventer van het Bethlehemsche klooster te Zwolle.

In de vergadering van de Ver. tot beoefening van Overijselsch Regt en Geschiedenis deed de heer Hofer een woord van protest hooren tegen een daad van vandalisme, die, naar hij vernomen had, misschien in Zwolle stond te worden bedreven. Zwolle is arm aan bouwwerken uit den ouden tijd; tot de weinige bewaard geblevene behoort het z.g. reventer naast de Bethlehemsche kerk. Dit gebouw is het refectorium, de spijszaal van het in 1308 gestichte Bethlehemsche klooster.

Het merkwaardigste van het gebouw is het gelukkig thans nog gaaf bewaarde traptorentje, een bouwwerk, bijzonder schoon in zijn soort en waarvan hier te lande de weerga niet is. En nu schijnt er het voornemen te bestaan, om het reventer met zijn unieke trap, tegelijk met het achterliggend huis, geheel te sloopen, ten einde op die plek een nieuw stadhuis te bouwen! De heer Hofer kon zelfs meedeelen, dat hij met eigen oogen de plannen had gezien.

Het gevolg van het warme en tevens zaakrijke pleidooi van den

heer Hoefer was, om, indien onverhoopt met de booze plannen doorgegaan werd, namens de vereeniging ten krachtigste daartegen te protesteeren.

N. R. Ct.

Stadhuis te Lochem.

De herstellingswerken aan het stadhuis te Lochem — een renaissance-gebouw uit de eerste helft der 17e eeuw — zullen in December gereed komen.

De buitenrestauratie is nagenoeg geheel voltooid. Aan den tegenwoordigen voorgevel, die in het laatst der 18e eeuw werd gezet en daarvan duidelijk de kenmerken draagt, is alleen een onderhoudswerk geschied, doch overigens is hij onveranderd gelaten. De andere gevels zijn alle gerestaureerd.

De gootlijst langs den voorgevel, hare consôles en de borstweringen van den voor- en den achtergevel, zijn evenals de kap, welke thans met leien is gedekt, geheel vernieuwd.

De wapens aan weerszijden van den hoofdingang, langen tijd onder een dikke verflaag verborgen, worden er alle weer geschilderd naar schetsen, door den heer W. C. Staring vervaardigd. De deur van dezen ingang heeft niet onverdienstelijk snijwerk — eikebladeren, enz., in 1814 door den Lochemer Jan Frederik Lenderink gesneden, die de initialen van zijn naam en genoemd jaartal in zijn werk heeft gezet.

De toppen der beide eindgevels, welke afgeknot waren heeft men weer opgemetseld.

De houten stijlen der ramen werden door steenen (Bentheimer) vervangen en al de uitstekende banden der gevels met dezelfde steensoort vernieuwd. De ramen zijn van onderen met gewoon glas, van boven met in lood gevatte ruitjes voorzien.

Aan den achtergevel zijn twee, aan den N. O. gevel (den oorspronkelijken gevel) en den Z. W. gevel ieder vier ramen, welke volgemetseld waren, opengebrokeu, terwijl twee ramen aan den achtergevel en een paar raampjes aan den Z. W. gevel, welke alle daar later uitgebrokeu waren, weer zijn volgemetseld.

De vier genoemde ramen van den N. O. gevel en een nieuw, boven in den top aangebracht, zijn boven den eersten cordonband gelegen.

Aan dezen gevel is ook de opening der hoofddeur, welke toegemetseld was, losgebrokeu en daarvoor eene blinde eikenhouten deur gezet.

Inwendig is het gebouw geheel vernieuwd. Eene breede trap leidt naar de verdieping, waar zich bevinden: twee kamers voor het Berkelwaterschap, één voor den burgemeester met wachtkamer, één voor den gemeente-architect en eene archiefkamer. Op den beganen grond bevinden zich de raadzaal en de secretarie. Al de kamers zijn geplafonneerd

behalve de raadzaal, waar de zoldering bestaat uit kraalschoten, welke, zoo lijkt het althans, op kinderbalken liggen, die door twee moerbinten worden gedragen.

In de raadzaal zullen twee geelkoperen lichtkronen gehangen en de schouw aldaar met tegels en eene haardplaat belegd worden.

N. R. Ct.

VEILINGEN.

De veiling Schubart te München.

De veiling van de bekende schilderijen-verzameling Schubart, den 23 October te München gehouden, leverde opnieuw het bewijs van de voortdurende stijging der prijzen van goede oude kunst, waaraan vooral de Nederlandsche schilderijen deel hebben.

Om niet te uitvoerig te worden, beperk ik mij in dit verslag tot onze eigen school.

Nr. 5. Nic. Berchem, koeherders onder een rotspoort, klein maar juist daarom te prefereeren boven de grootere, vaak onnatuurlijke composities 3000 Mark; Nr. 7. Abr. van Beijeren, stillevens van doode vogels en keukengerei 1700 Mrk. (Kleinberger, Parijs); Nr. 8. Hendrik Bles, prediking van Johannes den Dooper 1150 Mrk.; Nr. 9. Vlucht naar Egypte 2200 Mrk.; het derde schilderij aan dezen meester toegeschreven, was een copie naar het stuk in de Pinacothek; Nr. 16. Jan Brueghel, bergachtig landschap 2100 Mrk.; het werd ten onrechte (vermoedelijk bij vergissing) aan den jongen J. Brueghel toegeschreven; Nr. 17. Gilles van Coninxloo, Latona en de Lycische boeren in een groot landschap, geheel in den stijl van het gemerkte landschap in de Dresdener Gallerie 3000 Mrk.; Nr. 18. Landschap met den profet Hosea, in gouache verf, door de prent van Claes Jansz. Visscher gedocumenteerd 1070 Mrk.; Nr. 23, toegeschreven aan Aelbert Cuyper, doch stellig het werk van een zijner navolgers, zooals Ludolph de Jong, riviergezicht met reizigers 3000 Mrk. (opgehouden); Nr. 24. Jacob Delff, vrouweportret van 1639, 9200 Mrk. (Thom. Agnew, Londen); Nr. 25. Toegeschreven aan Gerard Dou, een vrouwtje in 't rood, appelen schillend, een allerliefste schilderij, krachtig van kleur, fijn van clair obscur en zorgvuldig van teekening. Vroeger meende men vrij algemeen er een meesterwerk van P. v. Slingeland in te mogen zien. Van dezen is het al evenmin als van Dou. Wellicht moet men in geheel andere richting naar den meester zoeken, bijv. in die van Pieter van den Bosch, den eerst pas weer ontdekten Amsterdamschen genre-schilder 37.000 Mrk. (Sedlmeyer, Parijs); No. 26. Kaarslichtje,

vrouw aan het venster 10.310 Mrk. (von Carstanjen, Berlijn); Nr. 27. W. C. Duijster, maskerade 800 Mrk. (von Schacky, München), een der weinige stukken, die onder de tegenwoordige marktwaarde weggingen; Nr. 28. een brand bij nacht, waarvoor ik indertijd den naam van J. van Goyen voorgesteld heb, zonder zeker te durven zeggen dat, het van dezen is 900 Mrk.; Nr. 29. Schotel met vruchten en schelpjes, in 1894 te Utrecht als het werk van Balthasar van der Ast tentoongesteld, vanwiens handteekening ook nog sporen zichtbaar zijn, valsch gemerkt Johannes de Heem en als zoodanig verkocht, 2010 Mrk. (Behrwaldsheim, München); Nr. 30. M. Hobbema, watermolen onder boomen, zijn fraaiste schilderij in Duitschland, volgens Engelschen maatstaf evenwel nog geen eersterangswerk 86.000 Mrk. (Dresdener Gallerie); Nr. 32. Pieter de Hoogh, dame die de mandoline speelt, uit den laatsten, slechten tijd van den schilder, 9100 Mrk. (Prof. Boveri, Würzburg); Nr. 36. Gerard de Laïresse, verkondiging aan Maria 2000 Mrk. (Volekhardt, Winterthur); Nr. 37. Jan Martsen de Jonge, paard met drie omstanders 440 Mrk. (van der Burgh, 's Gravenhage); Nr. 38. Joh. Meerhout, stad aan de rivier, lief, maar weinig beteekenend 2000 Mrk. (teruggekocht); Nr. 39. Hans Memling, zelfkastijding van den H. Hieronymus, zeer karakteristiek, doch wegens de voorstelling niet gewild, daarom zeer goedkoop 6000 Mrk. (Mevr. Bachofen, Basel); Nr. 40. Gabriel Metsu, dame aan het spinet, aan wie een heer een glas wijn aanbiedt, in den koelen, zilvergrijzen toon van het schilderij in het Mauritshuis 45000 Mrk. (Sedelmeyer, Parijs); Nr. 41. Jan Miense Molenaer, boerenvreugd, voor den laatsten tijd des schilders niet onaardig, toch met het oog op de talrijk voorkomende werken van den meester met 11.500 Mrk. zeer hoog door het museum te Weenen betaald; Nr. 45. een poëtisch maanlandschap van Aert van der Neer, uit zijn vroegen tijd (1646) 21000 Mrk. (Helbing, München, vermoedelijk teruggekocht); Nr. 46. Eglon van der Neer, bergachtig landschap met een groote plant op den voorgrond 1000 Mrk. (Dr. Gaess); Nr. 47. Gezicht op den Engelenburg en den Tiber, vroeger door mij toegeschreven aan Willem van Nieulandt, doch waarschijnlijk van een andere hand 500 Mrk. (Dr. v. Oppolzer, Praag); Nr. 50. Rembrandt, manskop, van de Amsterdamsche Rembrandttenoonstelling bekend 31.000 Mrk. (P. & D. Colnaghi, Londen); Nr. 51. Gilles Rombouts, duinlandschap met een bruggetje, wat bruin van toon 2900 Mrk. (museum te Straatsburg); Nr. 52. boerenhuis bij een sluis 3100 Mrk.; Nr. 53. boerenhuizen onder boomen 2250 Mrk. (Dr. M. Wassermann, Parijs); Nr. 54. Sal. Rombouts, werkplaats van een schoenmaker, in den trant van het stukje te Haarlem 1250 Mrk. (Kleinberger, Parijs); Nr. 56. Rubens, de beroemde voorstelling van Diana en Actaeon, uit de nalatenschap van den schilder en later in het kabinet Richelieu, helaas, alleen de rechter helft 126000 Mrk. (Boehler, München, werkelijk verkocht?); Nr. 57. Christus, nederdalend ter helle, een fraaie schets

6200 Mrk. (Helbing); Nr. 60. Jacob van Ruisdael, eiken aan de Zuiderzee, een vroeg werk van 1647, 17.600 Mrk. (P. & D. Colnaghi, Londen); Nr. 61. ingang van het dorp, 8100 Mrk. (Kleinberger, Parijs); Nr. 62. oude copie naar een stuk in het museum te Weimar 5300 Mrk. (Schoeller); Nr. 63. Salomon van Ruijsdael, winterlandschap met prachtige bewolkte avondlucht, zijn fraaiste werk in dit genre, waaraan wij gaarne een plaatsje in het Haarlemsch Museum gegund hadden 10.150 M. (Huldschinsky, Berlijn) No. 64 Cornelis van der Schaleke, landschap bij maneschijn, een rariteit 2300 M. (Volekhardt); No. 65, Godfried Schalcken, herder en herderin 3410 M., No. 66 Adr. v. Staelbemt, Dorp met een overtoom 3100 M. (J. O. Gottschald, Leipzig); Nr. 67. Jan Steen, «Wein, Weib und Tabak», fijn van expressie, 18.000 Mrk., (Helbing) Nr. 68, Dirk Stoop, ruitergevecht, een zijner beste werken, in 1894 te Utrecht tentoongesteld 5000 Mrk. (J. O. Gottschald, Leipzig); Nr. 69, David Teniers, Stilleven in een keuken, 10.800 Mrk., (Dr. von Ritter, München); Nr. 70, Dom. van Tol, vrouw bij den dokter, 2900 Mrk. (Sedelmeyer, Parijs); Nr. 75, Adr. van de Velde, de veerpont, zijn vroegste werk, gedateerd 1656, toen hij 20 jaar oud was, 7020 Mrk. (Museum te Straatsburg); Nr. 77, Adr. v. d. Venne, Aanbidding der Wijzen uit het Oosten, 1250 Mrk., Nr. 78, Kernis op het Buitenhof, 520 Mrk., beiden in het grauw; Nr. 81, Koelof van Vries, boerenwoning tusschen boomen, 700 Mrk. (Pinacothek, München); Nr. 85, Ph. Wouwerman, schimmel bij den hoefsmid, fraai werk uit den vroegen tijd, haast zoo krachtig als het schimmeltje van Messchaert van Vollenhoven, 19000 Mrk., (Helbing; opgehouden?) Nr. 87 en 88 Jan Wijnants, duinlandschappen 2400 en 3050 Mrk.

De geheele opbrengst der schilderijen was omstreeks 700.000 Mrk. Voor Nederlandsche rekening werd niets van beteekenis gekocht.

C. H. d. G.

De veilingen Rieke (31 October — 1 November) en Wurfbain (20 November — 22 November).

In het Amsterdamsch Jaarboekje voor 1889 komt van de hand van den heer R. W. P. de Vries een bijdrage voor over de Amsterdamsche atlassen, waarin deze bij uitstek hieromtrent bevoegde kunsthandelaar-verzamelaar opsomt welke belangrijke Amsterdamsche atlassen er bestaan hebben en toen nog bestonden. Het getal van deze laatste was niet bijster groot; behalve vier openbare, noemde hij maar 13 in particulier bezit. Wel merkwaardig is het, dat van die 13 er thans nagenoeg tezelfder tijd drie geveild zijn, n.l. de door hem als de allerbelangrijkste in de eerste plaats genoemde atlas-Wurfbain, en de twee collecties Rieke, sedert vereenigd.

Over het verdwijnen van dergelijke collecties kan men verschillend oordeelen. Ongeschonden zouden ze nooit na de veilingsoperatie weer voorgelegd kunnen worden, want altijd blijft wel iets aan den hamer van den afslager hangen, om dan eenige dagen later onherroepelijk naar andere landen gezonden te worden. Maar de verzamelaars hier hebben door deze verkoopingën toch ook juist de gelegenheid, hunne collecties te vergrooten; en zoodoende is het resultaat meer een verplaatsing van een en ander dan een verdwijning. Ik voor mij acht de voordeelen van het laatste grooter dan de nadeelen van het eerste, want het houdt de liefhebberij gaande. Wanneer alle particuliere verzamelingen te eeniger tijd vastgelegd werden in musea en archieven, dan zouden particuliere collecties al spoedig geheel onmogelijk worden, en dat te verhoeden, daaraan is juist zoo zeer veel gelegen.

De uitkomst van beide veilingen heeft mijne verwachtingen in deze niet beschaamd.

Het is gebleken, dat werkelijk onze stad nog betrekkelijk vele verzamelaars telt, die, vooral rekening gehouden met de veranderde toestanden der prijzen, flink voor den dag zijn gekomen. Dat blijkt uit eenige opgaven die hieronder volgen. Maar eerst iets over beide atlassen in het bijzonder.

Beide hebben een aanzienlijke afkomst aan te wijzen. al was de atlas-Rieke van vrij wat bescheidener omvang en waarde dan de atlas-Wurfbain. De eerste is ontstaan uit de auctie-Roos, in 1886 gehouden, en bestond voor een groot deel uit teekeningen, die in de eerste helft dezer eeuw door Baron van Leyden bijeengebracht waren. De vele teekeningen van Gerrit Lamberts zijn vermoedelijk op deze wijze in den atlas-Rieke gekomen.

De atlas-Wurfbain is door Lamberts zelf oorspronkelijk aangelegd, en de eerste verzamelaar heeft zijn eigen collectie natuurlijk ruimschoots van zijn eigen meestal historisch zoo vertrouwbare teekeningen voorzien.

Het groot aantal teekeningen van Lamberts op beide veilingen heeft den prijs ervan in 't minst niet gedrukt. Meer dan f 20.— is er herhaaldelijk voor een betaald, eens zelfs f 60.—.

Ook de twee verzamelaars, vader en zoon, Rieke waren zelf teekenaars en beide collecties boden tal van hunne producten aan. Ook hunne teekeningen muntten uit door groote topografische nauwkeurigheid, en op de veiling Wurfbain werd zelfs eens f 60.— voor een teekening van J. M. A. Rieke besteed.

Afzonderlijk vermeld ik van de veiling Rieke een uitmuntende teekening van Schouten (de Nieuwe Zijds Kapel te zien van het Rokin, 1798) die f 65.— en een teekening van Schouten en Lamberts (de ingang van de Nieuwe Zijds Kapel in de Wijde Kapelsteeg) die f 50.— op hebben gebracht. Nog zij slechts vermeld, dat deze auctie gehouden

werd door den heer R. W. P. de Vriès, zoodat de catalogus aan nauwkeurigheid en rangschikking weinig of niets te wenschen over liet.

De kracht van het buitenland heeft zich meer doen gevoelen op de auctie-Wurfbain, die gedirigeerd werd door de firma Fred. Muller & Co.; vandaar de van voortreffelijke illustraties zoo ruim voorziene catalogus. Verzamelaars als Rothschild te Parijs, Vischer Burekhardt te Basel e. a. hebben hunne Amsterdamsche collegas het vuur vaak na aan de scheenen gelegd, en de zes zoo fraaie Amstelgezichtjes van Ruysdael gingen voor f 220.— naar Parijs (een verwonderlijk lage prijs, stellig veroorzaakt door dat Blootelingh er zulke fraaie prenten naar gemaakt heeft, wat het gemis minder deed gevoelen) evenals de twee aquarellen van Schouten van de beide poortjes op den Vijgendam (f 182.—), de teekening van Abr. Storck, het Bickerseiland, 1681 (f 66.—), die van J. Storck, de Nieuwe Brug, 1678 (f 120.—) en eenige andere; terwijl de heer Vischer Burekhardt te Basel o. a. beslag legde op Doomers teekening van den Dam (f 88.—), van der Ulft's kapitale teekening van hetzelfde plein, bekend door de ets (f 102.—), Rademaker's Binnen-Amstel (f 70.—), Schellincks' gezicht op het Oude Stadhuis (f 138.—), en Cats' gezicht op de Oude Kerk, 1793 (f 68.—).

Te wijzen op de vele voor topografie of uit een oogpunt van kunst belangrijke nummers, die in het land zijn gebleven, daarvoor ontbreekt hier de plaatsruimte. Slechts wil ik nog met een voldoening, die zeker door ieder «Bond»-genoot gedeeld wordt, de namen noemen van de heeren H. G. Ducrocq, J. G. de Groot Jamin Jr., J. H. H. Leonhardt, D. C. Meijer Jr., J. L. W. Seyffardt, M. J. Viehoff, F. W. Viehoff Jr., R. W. P. de Vries, allen te Amsterdam, J. L. Schouten te Delft, J. W. F. Haverkamp te Hilversum, P. Smidt van Gelder te Velzen en P. Langerhuizen te Bussum, die allen, door deze verkooping in de gelegenheid gesteld, hunne gedeeltelijk reeds belangrijke verzamelingen uit te breiden, die gelegenheid niet hebben laten voorbijgaan.

Amsterdam.

E. W. MOES.

Korte Mededeelingen.

VEREENIGING REMBRANDT.

Na de schitterende wijze, waarop de commissie voor de Rembrandt-tentoonstelling eene indrukwekkende Europeesche hulde wist te doen brengen aan onzen grootsten schilder, heeft zij bij de vereffening der zaken opnieuw alle kunstliefhebbers aan zich verplicht door uit de baten der Rembrandt-tentoonstelling een bedrag van ruim 20.000 gulden te schenken aan de Vereeniging Rembrandt.

F. ADAMA VAN SCHELTEMA. †

Wat reeds velen bezorgd maakte, is helaas waarheid geworden, Frederik Adama van Scheltema is gisteren na lang lijden heengegaan.

In hem verliezen wij een sympathiek vriend, een man van groote begaafdheid, die de oude spreuk van zijne firma »Indefessus agendo« steeds hoog heeft gehouden. Onvermoeid in den arbeid was zijn leus, en wie hem gekend hebben in zijn drukke zaken weten dat in elk opzicht.

Aan zijn eminente persoonlijkheid heeft de firma Frederik Muller & Co. haar reputatie op het gebied der groote kunstveilingen te danken; nog zien wij hem op de veilingen de Vos, Jitta en zoo vele anderen in de Brakke Grond; hij had de flair aan die veilingen een karakter te geven, zijn persoon alléén was iets van beteekenis, waardoor hij herhaaldelijk het pubiek wist te biologeeren.

Sedert 1876 deelgenoot van Frederik Muller was de veiling van het kabinet van der Kellen de eerste van de groote reeks kunstveilingen die hij zou leiden. Een der laatste was de veiling van het eerste gedeelte der collectie Heeswijk in dit voorjaar; hij heeft de volgende veilingen, die ten deele reeds door hem beschreven waren, niet mogen beleven; reeds toen was zijn gezondheid minder geworden en waren zijn krachten ondermijnd.

In den boekhandel was hij zeer gewaardeerd, drie jaren had hij zitting in het bestuur van de vereeniging, zes jaren was hij commissaris van het Bestelhuis, terwijl hij ook zitting had in het Frederik-Mullerfonds.

In 1885 was hij lid van de commissie voor de tentoonstelling te Antwerpen en ook nu weder was hij benoemd in die voor de tentoonstelling te Parijs.

Zijn groote kracht ontwikkelde hij als voorzitter van de Internationale Tentoonstelling voor den boekhandel in 1892 en menigeen zal zich nog zijne uitnemende openingsrede herinneren waarin hij den vreemdeling wees op het groote aandeel dat Nederland ook in vroegere eeuwen heeft gehad in de algemeene beschaving.

Bij die gelegenheid werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau.

Maar wat hij bovenal was . . . een hartelijk sympathiek vriend: breed van opvatting, gezellig en vriendschappelijk had hij voor ieder een aangenaam woord, men kon op hem rekenen, zijn aangename persoonlijkheid sprak er borg voor.

Zóó moge de herinnering aan F. Adama van Scheltema blijven voortleven.

Amsterdam, 7 Dec. 1899.

R. W. P. DE VRIES.

(Nieuwsbl. v. d. boekh. 15 Dec. '99.

Tot assistent bij het Rijksmuseum van schilderijen te Amsterdam is met ingang van 15 December benoemd de heer W. J. Steenhoff.

Zoover ik weet, is tot nog toe geen doeltreffend middel bekend om gepolychromeerde beelden uit de middeleeuwen, wanneer ze later (zooals gewoonlijk) geheel wit of bruin geverfd zijn, van die hinderlijke laag te ontdoen zonder tevens de oude polychromie mede weg te nemen. Mij is echter een persoon bekend die dit geheim bezit. Het is de heer W. Menkman, Oude gracht 53 te Utrecht. Ik kan hem voor dergelijke werkzaamheden met vertrouwen aanbevelen. Voor mij heeft hij eenig beeldhouwwerk in hout, dat gedeeltelijk verguld was, voortreffelijk gereinigd van de dikke laag verf, waarmede het besmeerd was; het verguldsel is volkomen intact. En ik zag vroeger van hem eene 14e eeuwse houten Madonna, in de vorige eeuw geheel wit geschilderd, waarop na de reiniging, de geheele oude polychromie weder volkomen en nagenoeg onbeschadigd zichtbaar was. Ik vermoed, dat men, hem gebruikende, op tal van beelden de oude kleurversiering nog redden kan.

S. M.

V R A G E N.

Wie kan mij aanwijzen eenige teekening of geteekende kaart van Joost Jansz., wel eens genoemd Bilhamer of Beeldsnijder, en in 1590 te Amsterdam overleden?

Ook zou ik gaarne een exemplaar kennen van twee houtsneden, die hij uitgegeven moet hebben, n.l. een afbeelding van den houten kap van den Oudekerkstoren te Amsterdam, uitgegeven omstreeks 1566 in drie bladen, en de kaart van Noord-Holland, in 1575 verschenen. Ik meen niet een der vele copieën, die naar deze houtsneden gemaakt zijn, maar de orgineeale prenten.

Amsterdam.

E. W. MOES.

In den catalogus van de veiling der collectie de Ridder, Rotterdam 9 April 1874 kwam voor onder No. 1222 het volgende stel prenten van Jan van Vianen: *La profession du médecin*. In fol. en larg. 4 Feuil.

Wie kan mij zeggen waar zij gebleven zijn?

Amsterdam.

E. W. MOES.